

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«СПІЛЬНА РОБОТА ШКОЛИ І СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ В
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ КУЛЬТУРИ МІЖСОБИСТІСНОГО
СПІЛКУВАННЯ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0132-з
спеціальності 013 «Початкова освіта»
освітньо-професійної програми «Початкова освіта»
Т. В. Хиба

Керівник: професор кафедри дошкільної та
початкової освіти, д. пед. н., професор _____
Л. О. Сущенко

Рецензент: доцент кафедри дошкільної та
початкової освіти, к. пед. н., доцент _____
А. Ф. Курінна

Запоріжжя
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 013 «Початкова освіта»
Освітньо-професійна програма «Початкова освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
«_____» _____ 2023 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ**

Хибі Тетяні Вікторівні

- 1. Тема роботи:** «Спільна робота школи і сім'ї у формуванні молодших школярів культури міжособистісного спілкування»
керівник роботи Сущенко Лариса Олександрівна, професор кафедри дошкільної та початкової освіти, д. пед. н.
затверджена наказом ЗНУ від «26» вересня 2023р. № 1504-с
- 2. Строк подання студентом роботи:**
- 3. Вихідні дані до роботи:** матеріали педагогічної практики, курсових робіт
- 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити):** здійснити аналіз проблеми формування культури спілкування особистості у дослідженнях науковців, у розкритті сутності та вікових характеристик формування культури спілкування учнів початкових класів, розкрити особливості розвитку сучасної сім'ї та умови успішного виховання дітей у сім'ї, виявити вплив школи і сім'ї на виховання дітей, розкрити методи і форми взаємозв'язку вчителя з батьками учнів розробити матеріали для роботи вчителя з батьками учнів.
- 5. Перелік графічного матеріалу:** таблиць – 2, рисунків – 2.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Консультант	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Сущенко Л. О.	07.02.23 р.	07.02.23 р.
Розділ 1	Сущенко Л. О.	25.03.23 р.	25.03.23 р.
Розділ 2	Сущенко Л. О.	12.05.23 р.	12.05.23 р.
Висновки	Сущенко Л. О.	16.09.23 р.	16.09.23 р.

7. Дата видачі завдання: 06.02.23 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень-листопад	виконано
2	Написання вступу	листопад	виконано
3	Написання першого розділу	грудень-квітень	виконано
4	Написання другого розділу	травень-вересень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	жовтень-листопад	виконано
8	Захист	грудень	виконано

Студент _____ Т. В. Хиба
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Л. О. Сущенко
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Ю. Є. Зубцова
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 100 с., 2 рисунки, 2 таблиці, 47 джерела.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні методів і форм співпраці школи та сім'ї у формуванні в молодших школярів культури міжособистісного спілкування.

Об'єкт дослідження – формування культури міжособистісного спілкування у дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – методи і форми співпраці школи та сім'ї у формуванні в молодших школярів культури міжособистісного спілкування.

Методи дослідження: теоретичні методи (аналіз, вивчення наукових джерел, узагальнення, систематизація отриманої інформації з метою розкриття суті, особливостей культури спілкування учнів початкових класів в освітньому процесі).

Теоретичне значення роботи полягає в здійсненні аналізу спільної роботи школи і сім'ї у формуванні культури міжособистісного спілкування у дослідженнях науковців, розкритті сутності та вікових характеристик формування культури спілкування учнів початкових класів, дослідженні стану сформованості культури спілкування дітей молодшого шкільного віку, обґрунтуванні педагогічних умов, форм, методів та прийомів у формування культури спілкування учнів початкових класів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробленні рекомендацій щодо удосконалення спільної роботи сім'ї і школи у формуванні культури міжособистісного спілкування у дітей молодшого шкільного віку.

Галузь використання: заклади загальної середньої освіти.

ШКОЛА, СІМ'Я, МОЛОДШІ ШКОЛЯРІ, КУЛЬТУРА
МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ

SUMMARY

Khyba T. V. The joint work of the school and the family in the formation of the culture of interpersonal communication in younger schoolchildren

The qualification work consists of an introduction, two sections, conclusions, appendices, a list of used sources (47 items). The volume of the qualification work is 100 pages (including 60 pages of the main text). The work contains 2 tables and 2 figures.

The purpose of the study is to theoretically substantiate the methods and forms of cooperation between the school and the family in the formation of a culture of interpersonal communication in younger schoolchildren.

According to the goal, the following tasks are defined:

1. To carry out an analysis of the problem of the formation of a culture of interpersonal communication in the research of scientists.
2. To reveal the age characteristics of the formation of communication culture of younger schoolchildren.
3. To reveal the methods and forms of interaction between the teacher and the students' parents.
4. To substantiate the pedagogical conditions for the formation of the communication culture of elementary school students and to reveal the peculiarities of the development of the modern family and the conditions for the successful upbringing of children in the family.

The object of the research is the process of joint work between the family and the school in the formation of a culture of interpersonal communication in children of primary school age.

The subject of the study is the conditions for the formation of a culture of interpersonal communication in younger schoolchildren.

In the first chapter «Formation of the culture of interpersonal communication of younger schoolchildren» the problem of forming the culture of interpersonal

communication of younger schoolchildren is analyzed in the research of scientists; substantiated pedagogical conditions for the formation of the communication culture of elementary school students, the age characteristics of the formation of the communication culture for beginners are revealed.

In the second chapter, «Interaction of school and family, a psychological and pedagogical problem», the methods and forms of interaction between the teacher and the parents of students and the peculiarities of the development of the modern family are revealed.

Key words: communication, preparation, organization, primary school students.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Формування культури міжособистісного спілкування молодших школярів як науково-педагогічна проблема.....	11
1.1. Проблема формування в молодших школярів культури міжособистісного спілкування.....	11
1.2. Вікові характеристики та особливості формування культури спілкування молодших колярів.....	18
1.3. Методи формування культури спілкування молодших школярів.....	28
Розділ 2. Методи і форми співпраці школи та сім'ї у формуванні у молодших школярів культури міжособистісного спілкування.....	39
2.1. Особливості розвитку сучасної сім'ї та вивчення процесу спілкування молодших школярів з батьками як чинника соціалізації в дитячому колективі.....	39
2.2. Роль школи і сім'ї у вихованні культури спілкування у дітей молодшого шкільного віку.....	48
2.3. Робота вчителя з допомоги батькам у формуванні культури міжособистісного спілкування у молодших школярів.....	58
Висновки.....	65
Список використаних джерел.....	68
Додатки.....	72

ВСТУП

Спілкування з іншими людьми є невід'ємною складовою життя, необхідною умовою для повноцінного функціонування кожної людини. Найкраще в нашому житті пов'язане зі спілкуванням.

Спілкування в молодшому шкільному віці багато в чому визначає подальший розвиток школярів і впливає на особистість людини, на його відношення до навколишніх людей, до себе, до миру. Якщо у дитини недостатньо сформована здібність до спілкування в дитинстві, то надалі у нього можуть виникнути межличностные і внутрличностные конфлікти, які у дорослої людини дозволити дуже складно, а іноді і неможливо.

Останнім часом психолого-педагогічна наука робить спроби окреслити шляхи відмови від традиційних і запропонувати нові підходи в розв'язанні проблем взаємодії сім'ї та школи, виховання дітей та підлітків.

На сучасному етапі однієї з найважливіших задач сімейного виховання є розвиток у дітей необхідних умінь і навиків спілкування, правильної побудови взаємовідносин в колективі, що сприяє формуванню учнів молодшого шкільного віку як самостійних, ініціативних соціальних суб'єктів, з активною позицією по відношенню до навколишнього світу і володіючих досвідом суспільних відносин і взаємодії. Дослідники Є. С. Абрамович, Є. Аметова, В. Андреева, Н. Бабич, В. Бадер, М. Захарійчук, О. Корніяка, А. Кузьминський, А. Макаренко, В. Науменко, В. Омеляненко, Я. Радевич-Винницький, К. Слесик, В. Сухомлинський, К. Ушинський, В. Щербицький та ін. у своїй працях висвітлюють поняття «культура спілкування», «спілкування», «комунікативна культура».

Таким чином, проблема спілкування молодших школярів з батьками представляє великий інтерес для вивчення, оскільки саме в цьому віці досвід спілкування і взаємовідносин з близькими дорослими в значній мірі визначає характер відношення дитини до іншим дорослим і одноліткам і є одним із

чинників соціалізації дітей.

Педагог має усвідомити: культура передбачає недоторканість родини й невтручання в сімейні взаємини. Втручатися в життя сім'ї можливо у виняткових випадках, коли нехтуються інтереси дитини, коли її здоров'я, життя, добробут перебувають у небезпеці з вини батьків або інших дорослих членів сім'ї.

Розмірковуючи над тим, що заважає нормальному спілкуванню, взаємодії, ми найчастіше згадуємо про конфлікти і про те, що з ними пов'язано: відсутність взаєморозуміння, загрози, ворожнеча, образи, спроби (іноколи безнадійні) довести свою правоту. Ми звикли ставитися до конфліктів, як до явища тільки негативного. Нам хочеться їх уникнути. Але чи можна прожити без конфліктів, якщо йдеться про взаємодію людей?

Відсутність згоди, обумовлена наявністю різних думок, поглядів, ідей, точок зору тощо. Проте, все це не завжди виражається у формі явного конфлікту. Він виникає лише тоді, коли існуючі суперечності, розбіжності порушують нормальну взаємодію людей, перешкоджають досягненню поставленої мети.

Актуальність теми дослідження зумовлюється певними протиріччями між недостатньою розробкою теоретичних основ формування культури спілкування учнів початкової школи та значущою роллю культури спілкування в особистісному розвитку. Тому з кожною новою інновацією в суспільстві відбуваються зміни та трансформуються прийняті правила й норми щодо комунікативних явищ і культури спілкування, що відзначається потребою в теоретичних і емпіричних дослідженнях особливостей формування культури спілкування школярів у постійних змінах і в оновлених стандартах.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні методів і форм співпраці школи та сім'ї у формуванні у молодших школярів культури міжособистісного спілкування.

Завдання:

1. Здійснити аналіз проблеми формування культури міжособистісного

спілкування молодших школярів у дослідженнях науковців.

2. Розкрити вікові характеристики формування культури спілкування молодших школярів.

3. Охарактеризувати методи і форми взаємозв'язку вчителя з батьками учнів.

4. Обґрунтувати педагогічні умови формування культури спілкування учнів початкових класів та розкрити особливості розвитку сучасної сім'ї та умови успішного виховання дітей у сім'ї.

Об'єкт дослідження – формування культури міжособистісного спілкування у дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – методи і форми співпраці школи та сім'ї у формуванні в молодших школярів культури міжособистісного спілкування.

Методи дослідження: теоретичні методи (аналіз, вивчення наукових джерел, узагальнення, систематизація отриманої інформації з метою розкриття суті, особливостей культури спілкування учнів початкових класів в освітньому процесі).

Теоретичне значення роботи полягає в здійсненні аналізу спільної роботи школи і сім'ї у формуванні культури міжособистісного спілкування у дослідженнях науковців, розкритті сутності та вікових характеристик формування культури спілкування учнів початкових класів, дослідженні стану сформованості культури спілкування дітей молодшого шкільного віку, обґрунтуванні педагогічних умов, форм, методів та прийомів у формування культури спілкування учнів початкових класів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробленні рекомендацій щодо удосконалення спільної роботи сім'ї і школи у формуванні культури міжособистісного спілкування у дітей молодшого шкільного віку.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Проблема формування у молодших школярів культури міжособистісного спілкування

Формування культури спілкування молодших школярів – це важлива соціальна, педагогічна і психологічна, естетична й етична проблема, успішне і результативне розв’язання якої залежить від розуміння змісту самого поняття «культура спілкування». Як відомо, суспільство виробляє певні норми соціальної поведінки (у тому числі і мовленнєвої), які визначаються уявленнями про шаблони поведінки у конкретній ситуації.

Г. Балл відзначає: «культура є продуктом спільної життєдіяльності людей, системою способів їх колективного існування, діяльності та взаємодії для досягнення спільних цілей, упорядкованих правил та соціально прийнятних технологій задоволення групових й індивідуальних інтересів і потреб, які реалізуються у формах людської діяльності. Культура як особистісна характеристика відображає рівень оволодіння певною діяльністю, 9 розвиток якостей, умінь і здібностей, необхідних для її ефективного виконання» [22].

Щоб функціонувати як єдине ціле, як складна соціальна система, суспільство має встановити такі рамки поведінки індивідів, у яких ця поведінка стає одноманітною, стабільною, такою, що повторюється. Саме такими рамками й є етикет – система правил зовнішньої культури людини, її поведінки, пристойності, гарного тону тощо. У суспільстві він функціонує у двох основних формах поведінки: мовленнєвої і немовленнєвої. Як правило, ці форми поведінки тісно між собою пов’язані і взаємозалежні.

Під культурою спілкування молодших школярів ми розуміємо сукупність вербальних і невербальних засобів увічливості, які вживають відповідно до

національно специфічних правил мовленнєвої етикетної поведінки, що ґрунтуються на дотриманні моральних норм, відповідності внутрішніх моральних спонук і переконань дитини.

З-поміж основних моральних норм, якими має керуватися дитина молодшого шкільного віку під час спілкування, виділяємо:

– делікатність – поняття, тотожне тактовності і ввічливості зокрема. Сенс його полягає у тому, що дитина, яка готова, наприклад, запропонувати допомогу іншому чи підбадьорити когось, повинна зробити це обережно, ненав'язливо, ненадокучливо;

– скромність – природність мовленнєвої поведінки, що пристосована до оточуючих. Стримане, врівноважене спілкування є показником не тільки вміння молодших школярів володіти собою, а й виявом самоповаги і поважного ставлення до інших;

– тактовність – це почуття міри, якої необхідно дотримуватися дитині молодшого шкільного віку під час спілкування з різновіковими співрозмовниками. Тактовна дитина знає, відчуває, що саме, коли, де, у якій мовленнєвій ситуації, і як можна сказати;

– чуйність – вміння дитини налаштуватися на внутрішній світ співрозмовника. Здатність молодшого школяра до адекватної мовленнєвої поведінки, до співпереживання разом із іншим і радісних, і сумних моментів життя;

– щирість – правдиве, чистосердне, безкорисливе оперування засобами мовленнєвого етикету в тій чи іншій мовленнєвій ситуації.

Рівень формування культури спілкування молодших школярів виявляється також у їхньому вмінні володіти паралінгвістичними засобами (жести, міміка, інтонація тощо), оскільки на вживання того чи іншого етикетного виразу істотно впливають тональність спілкування (висока, нейтральна, звичайна, фамільярна і вульгарна) та інтонація (наприклад, у проханні щось зробити в голосі має відчуватися теплота і ніжність, а не категоричність). Не менш важливим є правильне користування і незловживання

дітьми молодшого шкільного віку мімікою, жестами тощо.

Важливе місце у формуванні мовленнєвої компетентності учнів початкових класів відводиться розвитку навичок усного діалогічного і монологічного мовлення (говоріння).

Робота над діалогом передбачає два етапи:

- відтворення, розігрування діалогу із прослуханого чи прочитаного тексту;
- складання діалогу за ситуативним малюнком, словесно описаною ситуацією, опорою на допоміжний матеріал, а також самостійно, дотримуючись правил етикету, культури спілкування.

Методика роботи над розвитком діалогічного мовлення передбачає врахування психологічної структури цього виду мовленнєвої діяльності, яка включає такі складові: мотив, мету, засіб (мова) і кінцевий результат (очікувана реакція співрозмовника). Необхідним для створення діалогу є мотив, бажання висловити ту чи іншу думку, що реалізується по-різному залежно від ситуації мовлення. Вступаючи в діалог співрозмовники мають знати, яка мета їхнього спілкування, що вони хочуть з'ясувати в ході розмови. У побудові діалогу значну роль відіграє ініціативна репліка. Вона є мовленнєвим стимулом і носієм теми.

Важливою умовою досягнення мети діалогу є досконале володіння його учасниками мовою як засобом спілкування. Діалог вимагає чіткого формулювання запитань, точних і лаконічних відповідей, ввічливого звернення до співрозмовника, толерантного і коректного висловлювання зауважень, заперечень, порад тощо. Діалог можна вважати результативним, якщо досягнуто мети всіх учасників спілкування, ніхто в процесі розмови не був ображений, невислуханий чи незрозумілий.

У процесі формування діалогічного мовлення велика увага приділяється засвоєнню школярами формул мовленнєвого етикету – ввічливих слів, які вживаються під час вітання, прощання, прохання тощо.

Учні початкової школи повинні запам'ятати найуживаніші формули

етикету, знати, за яких обставин кожна з них уживається, а також правильно й доречно використовувати їх у власному мовленні.

Формування усного монологічного мовлення має здійснюватися шляхом:

- переказування прочитаних чи прослуханих текстів;
- побудови власних висловлювань на основі побаченого, пережитого.

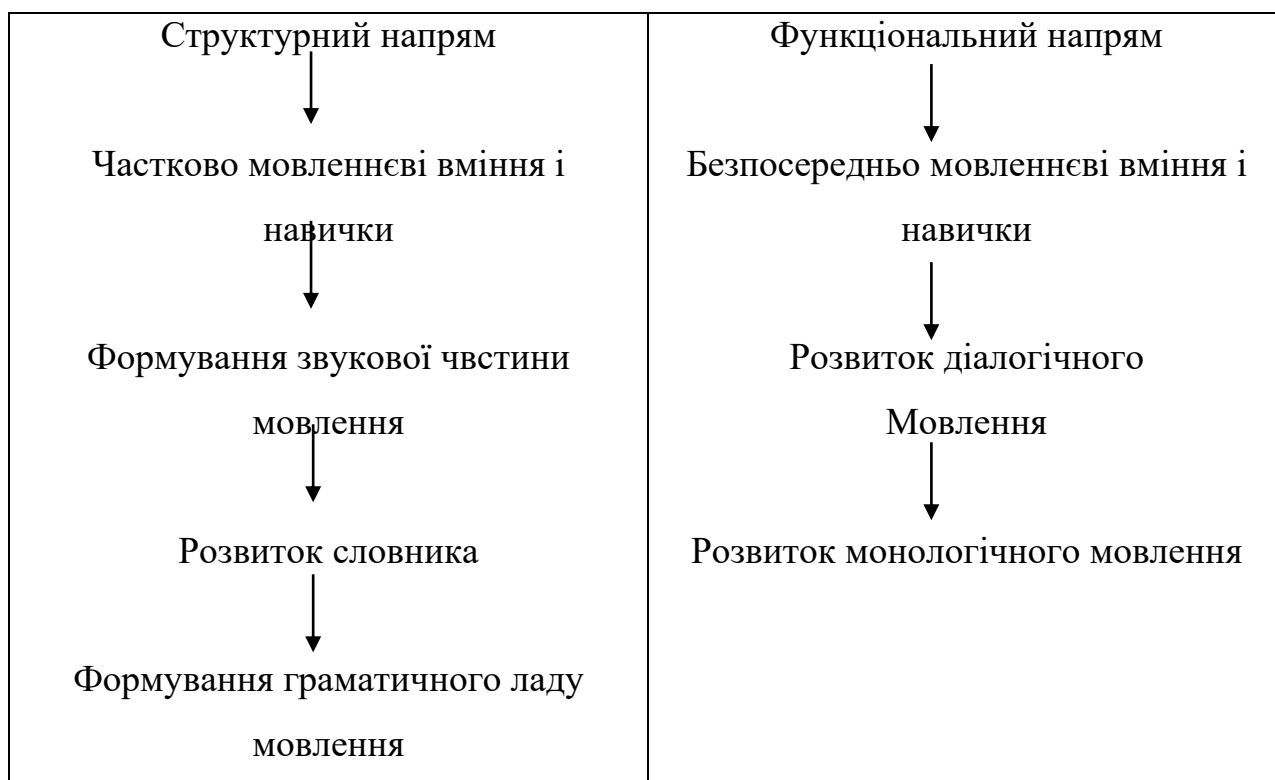
Монолог зазвичай адресований не одній людині, а багатьом.

Для формування мовленнєвої компетентності учнів на уроках потрібно використовувати ігрові прийоми роботи, які в невимушеній формі спонукають учнів до читання та побудови діалогічних і монологічних висловлювань. Під час читання словниковий запас дітей активно поповнюється, а самі висловлювання стають більш повними, емоційними та яскравими.

Важливим є те, що словник школярів збагачується не тільки кількісно, а і якісно. Використані під час уроків твори для читання та різноманітні ілюстрації ознайомлюють дітей з новими словами в різноманітних галузях трудової діяльності людей, назвами рослин, тварин, предметів побуту. Поповнюється лексика, пов'язана з різноманітною діяльністю самих дітей, як на уроках, так і в позаурочний час [36; 39].

Обов'язковим завданням кожного вчителя є навчити дітей вчитися, а це неможливо без уміння читати і працювати з підручником. Всі уроки мають бути наповненими позитивним зарядом, красою, любов'ю і радістю, а особливо це стосується уроків розвитку мовлення, на яких діти вчать висловлювати свої почуття, думки, творчо мислити. Потрібно давати учням можливість активно розвивати свій словник, заглиблюватись у джерела народної творчості.

Ці напрями роботи становлять основу для формування у молодших школярів мовленнєвої компетентності. Дуже важливо, щоб молодші школярі пізнавали світ у всій його багатогранності, відчували і розуміли пряме і переносне значення слів, їх найтонші відтінки. А коли дитина зрозуміє і відчує красу рідного слова, вона відчує любов до мови. Розуміти, відчувати і любити рідну мову здатні всі діти. Тому завдання вчителя полягає в тому, щоб розвинути мову учнів, збагатити її, навчити любити, пишатися нею (рис. 1.1).

Рисунок 1.1. Формування мовленнєвої компетентності молодших школярів

Дитячі жести мають бути естетичними, вони – елемент загальної культури людини.

Спілкування в сім'ї. Здобута, щодо можливостей самої дитини, свобода дошкільного дитинства змінюється відносинами залежності і підпорядкування новим правилам життя. Сім'я починає по-новому контролювати дитину у зв'язку з необхідністю вчитися в школі, виконувати домашні завдання, строго організувати режим дня. Жорсткість вимог до дитини, навіть у самій доброзичливій формі, покладає на нього відповідальність за самого себе. Необхідна утримання від ситуативних імпульсивних бажань і обов'язкова самоорганізація створюють спочатку у дитини почуття самотності, відчуженості себе від близьких – адже він сам повинен нести відповідальність і організувати своє нове життя.

Найголовніше, що може дати сім'я для молодшого школяра – навчити його утримуватися від розваг в урочний час, відчути, що означає «справі час – потісі годину», брати відповідальність на себе, тим самим навчитися керувати

своєю волею. Розумна і любляча дитину сім'я допомагає дитині освоїти пропонувані до нього вимоги навчальної діяльності і прийняти їх як неминуче і необхідне.

Успіхи дитини в освоєнні норм життя в нових умовах підтримуються, насамперед, у родині і формують у нього потреба у визнанні не тільки в колишніх формах відносин, але і в навчальній діяльності. Характер адаптації до умов життя в молодшому шкільному віці і ставлення до дитини з боку сім'ї визначають стан і розвиток його почуття особистості. В умовах чутливої до зміни соціального статусу дитини сім'ї він знаходить нове місце і всередині сімейних відносин: він учень, він відповідальна людина, з ним радяться, з ним рахуються.

Потреба у визнанні проявляється у прагненні дитини утвердитися в своїх моральних якостях: він рефлексує, намагається проектувати свій вчинок на майбутні реакції інших людей, при цьому він хоче, щоб люди відчували до нього вдячність, визнавали і цінували його хороший вчинок. Дитина відчуває ненасищасемой потреба звертатися до дорослих за оцінкою результатів своєї діяльності і досягнень. У цьому випадку дуже важливо підтримати дитину самим батькам.

Спілкування в школі. У процесі спільної навчальної діяльності у дітей встановлюються нові взаємини. Через кілька тижнів, проведених у школі, у більшості першокласників зникають боязкість і збентеження від маси нових вражень. Вони починають уважно придивлятися до поведінки сусіда по парті, встановлюють контакти з однокласниками, які симпатизують їм або виявляють схожість інтересів. На перших етапах орієнтації в новому колективі у частини дітей проявляються в загальному невластиві їм риси характеру (в одних – сором'язливість, в інших – розв'язність).

Характерна риса взаємин молодших школярів полягає в тому, що їх дружба заснована, як правило, на спільності зовнішніх життєвих обставин і випадкових інтересів (діти сидять за однією партою, живуть в одному будинку, цікавляться пригодницькою літературою і т. п.). Свідомість молодших

школярів ще не досягає того рівня, щоб думка однолітків служило критерієм справжньої оцінки самого себе. Звичайно, діти 9-10 років з великим інтересом ставляться до оцінки, яку дають їм однокласники за спритність, кмітливість, сміливість, і гостро переживають, якщо ця оцінка розходиться із бажаною. Але такі переживання короткочасні, і, головне, їх легко змінити оцінкою з боку дорослих чи вчителя. Думка останнього є для молодших школярів найбільш істотним і безапеляційним [34].

У колективі школярів немає і не може бути «равностоянія», тут складається ціла система взаємовідносин і залежностей, в якій кожна дитина у зв'язку з тими обов'язками, які на нього покладені, та у відповідності зі своїми індивідуальними особливостями і схильностями займає своє певне місце. Школа, що організовує суспільне життя дітей призводить до формування серед учнів громадської думки, до виникнення традицій, звичаїв і правил, які створюються під керівництвом вчителя і закріплюються в кожному шкільному колективі.

Спілкування з учителем організовує не тільки навчальну діяльність, але і всі форми життя в школі. Молодші школярі беззастережно визнають авторитет вчителя. Вони звертаються до нього за різними питаннями: від випадкових і дрібних до найглибших і особистісних. Діти відверто діляться з вчителями своїми турботами, переживаннями, домашніми подіями. У разі образи молодший школяр також звертається до вчителя, і кривдник найчастіше сприймає це як належне, оскільки вчитель для всіх виступає загальним моральним арбітром [34].

Авторитет учителя в молодшій школі величезний, він обумовлений не тільки особистими якостями вчителя, але й соціальною ситуацією в цьому віці. Проте вже в наступному, в підлітковому віці вся система спілкування в школі піддається істотним змінам.

1.2. Вікові характеристики та особливості формування культури спілкування молодших колярів

Молодший шкільний вік є особливим періодом становлення та розвитку особистості. До цього віку здійснюється інтенсивний розвиток основних психічних процесів і функцій, а саме тих, які забезпечують формування інтелектуальних рис особистості. Відповідно, до цього вікового періоду збільшується інтенсивність психічних процесів, підвищується роль аналізу та синтезу вражень від навколишньої дійсності, утворюються тимчасові зв'язки, є можливість для вироблення нових дій і операцій, формується динамічність певних стереотипів.

За визначенням І. Беха: «Молодший шкільний вік – це категорія, яка фіксує особливості психічного розвитку дитини з позиції досягнення соціальних завдань і змісту освітнього процесу як невід'ємної складової ціннісних пріоритетів того чи іншого суспільства». Тож, психологічні особливості молодшого шкільного віку як особливої ланки всього шкільного дитинства не можуть вважатися незмінними.

Науково доцільним у цьому зв'язку має бути твердження, згідно з яким слід вести мову про відносно стійкі, найбільш визначальні риси цього віку» [41]. Молодші школярі володіють значним рівнем мовного розвитку. Однак, мають труднощі у керуванні бесідою, можуть постійно відволікатися, змінювати одну тему на іншу, не вміють вислухати співрозмовників.

Правильність мовлення в загальному відповідає правилам усного мовлення, переважно у простих формах. З часом мовлення насичується причинно-наслідковими та цільовими зв'язками, відбувається його ускладнення. Збільшується словниковий запас молодших школярів досить швидко, що прослідковується у перевазі кількості слів пасивного словника над активним.

Суспільне оточення школярів визначає якість словникового запасу учнів, оскільки діти здатні вживати слова ненормативної лексики, нездатні відрізнити

правильність і доцільність вживання окремих слів. Визначення особливостей формування культури спілкування у дітей молодшого шкільного віку включає знання сукупності внутрішніх умов для розвитку цієї індивідуальної якості, до яких долучається власне особистість з різноманітними проявами, з притаманною певною структурою, сукупністю мотивів, які виявляються в потребах, інтересах, почуттях, змісті, настановах та ін., прослідковуються в позитивному відношенні до спілкування та співрозмовників, проявах комунікативних умінь.

Культура спілкування прямо залежна від розвитку психічних процесів особистості, серед яких виокремлюється мисленнєва, емоційна, пізнавальна, волюва, мовленнєва сфери, а також включає потреби та мотиваційну сферу, є основою здобуття комунікативних знань, умінь і навичок, формування комунікативних здібностей. Відповідно, увага має звертатися на психологічні аспекти для виявлення взаємозв'язку між формуванням культури спілкування та віковими особливостями учнів.

Молодший шкільний вік є визначальним, оскільки діти потрапляють в нове середовище, в якому відбуваються зміни умов їхнього розвитку в подальшому, зокрема і комунікативного. У цей період важливим є поява нових умов для особистісного та комунікативного зростання, виникає поступова зміна міжособистісного спілкування у значущі фактори становлення молодших школярів, що вимагає формування в них культури спілкування.

Під час спілкування повинні розвиватися особистісні характерні риси та комунікативні вміння та навички, які необхідні для успіху у процесі пізнавальної та комунікативної діяльності. Комунікація в цьому віковому періоді здійснюється між учнями однієї статі. З певним проявом ослаблених відносин з батьками діти починають шукати підтримку з боку однолітків, яка має бути забезпечена необхідністю в емоційному стані [15]. Під час навчання групи з однолітків складаються за принципами поділу за віком, статтю, матеріальними умовами родин молодших школярів. Потреба у спілкуванні з ровесниками у молодшому шкільному віці переважає усі інші, стає головною.

Діти потребують одне одного в цьому віці та віддають перевагу спілкуванню з однолітками. Відповідно, основою культури спілкування є вмотивована взаємодія.

Загальновідомо, що спілкування з однолітками в будь-які роки навчання набуває особливого значення. Дослідження проблеми спілкування саме в дітей молодшого шкільного віку є значущим і важливим, оскільки саме цей вік є переломним моментом в житті дитини. Саме переломним, бо пов'язаний з новим типом стосунків з оточенням (однолітками й дорослими), новим видом провідної діяльності (навчальної, а не ігрової).

У житті дитини змінюються обов'язки, оточення, режим. Це «кризовий період» у житті дитини, і ця її «криза» виявляється у тому, що свої ігрові потреби дитина має задовольняти навчальними способами.

Актуальність проблеми налагодження міжособистісних взаємин між дітьми спричинено також подоланням авторитарних тенденцій навчання та виховання, які частково збереглися в сучасних навчальних закладах та стримують їхній розвиток.

Гуманістичний особистісно орієнтований підхід до дитини передбачає ставлення до неї, як до неповторної особистості, суб'єкта вільного розвитку, визнання її прав, виходячи із сукупності знань про людину.

Нині проблема міжособистісних взаємин у сучасних школярів залишається актуальною, але недостатньо дослідженою і вимагає більш детального як теоретичного, так і практичного вивчення всіх її аспектів.

У процесі виховної діяльності спілкування та взаємодія відбувається з пізнавальною метою в ігровій комунікативній формі, не потребує усвідомленого контролю над процесом побудови своїх висловлювань і сприйняття певних повідомлень від співрозмовників, відбувається виникнення природних ситуацій спілкування та взаємодії.

Основні завдання формування культури спілкування, які доцільно вирішувати під час виховної діяльності школярів такі:

- сприяти розвитку загальної культури учнів; – залучати школярів до

процесу взаємодії та спілкування з оточенням для задоволення власних інтересів і потреб;

- розвивати техніку спілкування та взаємодії, почуття, переконання, творчі здібності, вміння підтримувати взаємини як важливу цінність культури спілкування;

- формувати мовленнєві знання, вміння та навички.

При формуванні культури спілкування учнів початкових класів виокремлюються основні принципи:

- взаємозв'язок освітнього процесу та особистісного розвитку, що в основі орієнтується на чіткість у визначенні та врахуванні певних вимог в оволодінні дітьми мовними та мовленнєвими знаннями, розвиток та виховання учнів згідно мети, завдань і змісту навчальних програм;

- комунікативна спрямованість здійснюється в освітньому процесі початкової школи з можливості вчителя запроваджувати запити суспільства щодо виховання учнів, які здатні навчатися та взаємодіяти;

- взаємозв'язку у формуванні усного та писемного мовлення, що базується на почерговому вживанні усного та писемного діалогічного мовлення, без надання переваги певній формі; оцінювання виразності мовлення під час розвитку діалогічного мовлення, здійснюючи вибір мовленнєвих вправ з формування вмінь оцінювати влучність і виразність у висловлюваннях, які втілюють задуми, міркування, мовні засоби;

- розвиток відчуття мови відбувається в розвитку здібностей учнів дотримуватися правил і норм літературного мовлення, мовленнєві відчуття формуються у результаті спостережень за мовними ознаками та здійсненні роботи над конкретними помилками;

- взаємозв'язку процесів мовлення та мислення під час розвитку діалогічного мовлення, опанування учнями системою чітких розумових дій і здійснення аналізу, з опорою на різні категорії мислення, коли можлива корекція власних думок і висловлювань з їхнім удосконаленням, використанням в цьому процесі різноманітних мовних одиниць;

- системного підходу, що окреслює цілеспрямованість, самостійність у діяльності, ураховує цілісність під час формування вмінь і навичок діалогічного мовлення;
- активності у керівництві виховним процесом, коли формування культури спілкування молодших школярів має постійно контролюватися вчителем, чітко ним спрямовуватися, педагог зацікавлений у розвитку та вдосконаленні власної культури спілкування та мовлення, створенні сприятливого комунікативного середовища;
- комплексний підхід в освітньому процесі до розвитку діалогічного мовлення базується на формуванні різних видів мовленнєвої діяльності як взаємозв'язаного процесу; – безперервного навчання та наступності з постійним удосконаленням культури спілкування в освітньому процесі;
- оптимізація під час вибору основних методів, прийомів і засобів навчання школярів діалогічному мовленню, що відзначається вибором ефективних способів, які мають здатність розвивати свідоме ставлення у формуванні культури.

Вказаними принципами доцільно керуватися у процесі розвитку мовлення, формування вмінь та навичок міркувати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, розвивати образне мислення, творчу уяву, пам'ять, сприяти у створенні своїх висловлювань та формувати культуру спілкування.

Результатом освітнього процесу є розвиток особистісних якостей учнів відповідно до змісту напрямів морального, розумового, естетичного, фізичного, трудового виховання. Формування культури спілкування може реалізовуватися завдяки моральному напрямку виховання та відзначається:

- оволодінням нормами та правилами поведінки; розвитком емоцій і почуттів;
- формуванням конкретних переконань, умінь і навичок культури поведінки;
- розвитком комунікативних умінь і навичок;
- формуванням умінь і навичок дотримуватися норм і правил

спілкування та поведінки в довкіллі.

Мотивація до формування культури спілкування відбувається завдяки проведенням виховних бесід, родинних свят, цікавих дружніх розмов тощо. Молодші школярі швидко, з радістю погоджуються взяти участь у підготовці святкових подій, організації конкурсів, змагань та ін. Запропоновані види навчальної діяльності з виховним спрямуванням формують мотивацію в молодших школярів до культури спілкування, свідоме бажання у пізнанні культури мовлення, цінностей, опануванні мовних засобів, прагнення вдосконалювати своє мовлення, його виразність, неповторність, специфічність [39].

В освітньому процесі доцільно застосовувати різноманітні мовленнєві завдання та вправи. Зокрема, свою ефективність у практичних мовленнєвих вправах демонструють відпрацювання мовленнєвих засобів, інтонації, швидкості мовлення, звукові імітації, які наслідують звуки природи в навколишньому середовищі, з якими ознайомлюються учні у художніх творах та потрібно використовувати вчителю у навчальній і комунікативній діяльності.

Навчальну діяльність молодших школярів варто наповнювати емоціями, жартівливими діалогами, гумором для створення позитивного настрою, розвитку спостережливості, удосконалювати вміння та навички діалогічного мовлення, умінь слухати.

Учні початкових класів мають здатність брати приклад у навчанні з вчителя, наслідувати його інтонацію, тон голосу, міміку, жести, манеру поведінки тощо. Тому Н. Бабич відзначає: «За умови майстерності педагога в умілому застосуванні всіх засобів культури спілкування результат оволодіння нею учнями буде набагато швидшим та ефективнішим. З його допомогою дитина може налаштувати оточуючих на доброзичливе ставлення до себе, висловити радість, бажання, прохання, образу, незадоволення, відстояти свою думку» [31].

Зі словами починається спілкування людей. Вивчення правил культури спілкування відбувається на основі вже відомого дитині» [41]. У цьому аспекті

Н. Бабич уточнює: «дитина знає, що необхідно вітати знайомих при зустрічі, обов'язково треба говорити ввічливі слова: дякую, прошу, будь ласка та ін. Але вчитель розширює і поглиблює можливості дитини у використанні цих знань, додаючи, наприклад, знання про те, кого і як вітати, які існують ще ввічливі слова і чому вони допомагають встановленню добрих відносин» [31].

Звичайно, між учителем та школярами можуть виникати труднощі у спілкуванні, а невміння їх долати може призвести до неефективного спілкування. Серед типів цих труднощів виокремлюються такі:

- вчитель не цікавиться інтересами школярів та підтримуванням взаємин з дітьми, спілкування здійснюється тільки інформуванням, що спричиняє пасивність учнів;
- постійне наголошування вчителем власної переваги над школярами, виявлення зневажливого ставлення до них;
- перевага вибірковості вчителя під час організації взаємин з дітьми, зосередження уваги на слабких або сильних у навчанні школярів, що негативно впливає на цілісність і безперервність у спілкуванні;
- цілеспрямованість та послідовність дій відповідно певної програми, без належної уваги до обставин, які можуть змінити спілкування;
- вчитель займає роль головної дійової особи, досить часто не підтримуючи ініціативу школярів;
- педагог постійно сумнівається у правильності розуміння учнями його висловлювань, адекватності реакцій дітей на його вимоги та зауваження;
- можлива втрата ділової взаємодії під час спілкування.

Для ефективності процесу спілкування вчителю потрібно самому демонструвати високий рівень культури спілкування, серед вимог до педагога відзначається:

- обізнаність психологічних особливостей школярів і правильність в оцінці їхніх індивідуальних якостей;
- адекватність в емоційному реагуванні на поведінку та спілкування учнів, певні особистісні прояви;

– вибір конкретного способу ставлення до кожного учня, з позитивними відповідями індивідуальним особливостям дітей.

Серед особливостей готовності вчителя до формування культури спілкування учнів в освітньому процесі виокремлюється обізнаність педагога, зокрема:

– у методах виявлення рівнів сформованості культури спілкування школярів;

– володінні формами та методами діагностики, елементами прогнозування у формуванні культури спілкування;

– формуванні гуманних взаємин з дітьми з опорою на співпрацю та співтворчість;

– сприянні самовихованню школярів, самовдосконаленню та розвитку комунікативного досвіду учнів;

– аналізі, узагальненні та використанні досягнень у педагогічній науці, передового педагогічного досвіду;

– систематичному підвищенні власної педагогічної кваліфікації.

Відповідно, вчитель дійсно має можливості управляти процесом формування культури спілкування учнів та вибором навчального матеріалу, що значно вплинув на удосконалення цього процесу.

У системі формування культури спілкування молодших школярів в освітньому процесі Т. Костенко, К. Слесик, М. Вашуленко, у своїх дослідженнях пропонують основні компоненти. Одна з головних вимог до вчителя у визначенні ним мети та завдань, які здійснюють опору на освітню та виховну систему, зміст і принципи організації навчальної діяльності у процесі формування культури спілкування школярів.

Серед завдань виокремлюються:

– здобуття знань про культуру спілкування, особливості її прояву, розвиток комунікативних умінь і навичок;

– чітка організація взаємодії з учнями для визначення культури спілкування;

– формування сприятливих відносин в освітньому процесі та позанавчальній діяльності між вчителем, учнями та батьками, з метою створення комфортних умов для формування культури спілкування молодших школярів.

У структурі та змісті формування культури спілкування молодших школярів визначаються взаємопов'язані та взаємообумовлені компоненти:

– когнітивний, характеризується знаннями сутності та змісту культури спілкування, відзначається співвідношенням рівня засвоєння знань про норми та правила культури, способи прийнятної поведінки в суспільстві, усвідомлення структури та стилів спілкування, особливостей міжособистісного спілкування;

– емоційно-ціннісний, містить певні почуття, переживання, прагнення, які демонструють відношення школярів до культури спілкування як цінності особистості, сформованим в учнів позитивним спрямуванням на спілкування, процес взаємодії, містить особистісні переконання та складає основу формування мотиваційної сфери культури спілкування дітей;

– практичний, визначає рівень сформованості в учнів комунікативних умінь і навичок, відтворює свідому поведінку з опорою на норми та правила, базується на оволодінні школярами комунікативними вміннями та навичками, які допомагають успішно налагоджувати взаємини з оточенням та обґрунтовано, адекватно вирішувати окремі питання міжособистісної взаємодії у мовленнєвих ситуаціях.

Динамічність взаємодії між суб'єктами освітнього процесу здійснюється завдяки визначеним формам, методам і засобам, з опорою на принципи, педагогічні умови.

Важливими елементами спілкування є:

– цілеспрямована взаємодія школярів у навчальній діяльності з метою розуміння сутності та змісту культури спілкування як цінності особистості, збагачення власного досвіду комунікативних умінь, навичок і здібностей;

– удосконалення організації навчально-методичного забезпечення

освітнього процесу, підвищення компетентності вчителя з культури спілкування учнів;

– продуктивна взаємодія з батьками щодо підвищення їхньої готовності до спілкування з дітьми, окреслюючи мету у встановленні позитивних відносин у родині, які повинні реалізовуватися у відповідних методах, прийомах і формах.

Виховний вплив здійснюється з урахуванням принципів цілеспрямованого відтворення емоційних мовленнєвих ситуацій, особистісного розвивального спілкування, прояву співпереживання, здійснення систематичного аналізу своїх комунікативних дій і дій співрозмовників.

Серед сприятливих умов відзначаються такі:

– формування емоційно-ціннісного відношення до культури спілкування як цінності особистості;

– здійснення комунікативної, особистісної та пізнавальної навчальної діяльності школярів; організація самоврядування учнів для процесу самоствердження та задоволення власного соціального статусу серед однолітків;

– використання в освітньому процесі різних форм, методів і засобів формування культури спілкування та прояву активності під час взаємодії;

– діагностика та корекція рівня сформованості культури спілкування в учнів початкових класів;

– розвиток оптимальної взаємодії у суб'єкт-суб'єктній системі в урочній і позаурочній діяльності;

– навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в початкових класах.

Таким чином, у результаті формування культури спілкування молодших школярів мають бути сформовані реальні показники ефективності цієї якості, в яких прослідковується певний ступінь досягнення мети та суттєві зрушення в якісному та кількісному функціонуванні освітнього процесу.

1.3. Методи формування культури спілкування молодших школярів

Для ефективного результату у досягненні молодшими школярами високого рівня оволодіння культурою спілкування потрібно визначити відповідний методичний інструментарій, що базується на правильному виборі методів, засобів і форм освітньої діяльності.

В. Омеляненко відзначає: «методи виховання та навчання – це оптимальні підходи до ефективного розв'язання тих освітніх завдань, які визначаються метою освіти».

У процесі формування культури спілкування доцільно використовувати такі методи та засоби: дидактичні ігри, сюжетно-рольові ігри, розігрування діалогів, інсценізація казок, оповідань, усний опис ілюстрацій, малюнків, картин, робота зі словниками, відновлення речень і висловлювань тощо; інтерактивні методи і технології «Мікрофон», «Мозковий штурм», «Асоціативний куш», «Порушена послідовність» та ін.

Для розвитку письмових умінь і навичок висловлюватися використовують: написання привітань, оголошень, запрошень; листування з друзями та рідними; складання певних пам'яток з правилами культури спілкування

Діалог називають однією з основних форм мовленнєвої та комунікативної діяльності.

Важливою складовою комунікативної компетентності учнів початкових класів є культура діалогічного мовлення, яка базується на збагаченні словникового запасу школярів формулами мовленнєвого етикету, образними висловами, синонімами, антонімами, прислів'ями та приказками, а також оволодіння вміннями застосовувати здобуті знання у практичній діяльності (рис. 1.2)

Серед тем для створення та проведення діалогів виокремлюються комунікативні ситуації, які є близькими для оволодіння школярами певним

життєвим досвідом «Ми йдемо в гості», «На прогулянці», «Телефонна розмова» та ін.

Поступово теми для ведення діалогів повинні ускладнюватися, в них можуть бути наявні елементи уявлення та фантазування.

Етапи роботи над побудовою діалогів такі:

- проведення та відтворення діалогів з прослуханих або прочитаних текстів;
- створення діалогів за сюжетними ілюстраціями, картинами, малюнками, словесно описаними ситуаціями, з використанням допоміжного матеріалу та дотриманням правил і норм культури спілкування.

Рисунок 1.2. Структура комунікативної компетентності молодших школярів

Результативність діалогу здійснюється при досягненні мети усіма учасниками спілкування, коли висловлюється та вислуховується кожен, без особистих образ.

Під час формування діалогічного мовлення школярів вагому роль відіграє

вивчення формул мовленнєвого етикету, якими є слова ввічливості, які потрібно вживати у процесі привітань, прощань, прохань та ін.

Завданням учнів є опанування найважливішими формулами мовленнєвого етикету та доречність їх використання у власному мовленні та спілкуванні. У процесі розвитку усного монологічного мовлення учнів початкових класів здійснюється вироблення вмінь і навичок культури спілкування.

Спрямованість монологічного мовлення відбувається на багатьох слухачів, відповідно доповідач враховує певні особливості та ситуації проведення монологів, для розуміння слухачам. Розвиток монологічного мовлення відбувається завдяки переказуванню прослуханого чи прочитаного твору, при створенні власних висловлювань на основі побаченого в довкіллі. Монологічне мовлення характеризується певними ознаками як точність, правильність, логічність, змістовність, виразність мовлення тощо, використанням різноманітних засобів мовлення та спілкування.

Формуванню морально–етичних умінь і навичок учнів, створенню комфортної позитивної атмосфери на уроках і у спілкуванні сприяють ігри «Здогадайся!» (від 9 років), «Роздуми» (від 8 років), «Постав запитання» (від 8 років), «Дивні запитання — дивні відповіді» (від 9 років), «Правда чи обман?» (від 9 років), «Помилки» (від 9 років), «Учителю, до дошки!» (від 8 років) хвилинки привітань тощо, які можуть згуртувати єдиний колектив,

Для створення емоційного налаштування молодших школярів та зацікавленість роботою на уроках можна пропонувати вправи «Паперові м'ячики», «Улови ритм» (від 8 років), «Сонько» (від 9 років), «Вираз обличчя», «Секретний напис», «Диригент» (від 9 років), «Навчитися працювати разом» (додаток А).

Відповідно, здійснюється формування позитивного відношення до особистості дитини, дійсності, виховання відповідальності, проявляється толерантність і прагнення взаємодіяти, змінюється самооцінка власного спілкування та поведінки.

У сучасній початковій освіті невід'ємною складовою особистісно орієнтованого навчання є ранкові зустрічі, який зручно застосовувати як структурний елемент на уроках, метою яких є створення сприятливої атмосфери з опорою на взаємоповагу та доброзичливе відношення між учнями, розвиток комунікативних умінь і навичок для ефективного процесу спілкування.

Серед орієнтовних тем ранкових зустрічей доцільно запропонувати «Секрети мистецтва спілкування», «Абетка мовленнєвого етикету», «Ми ввічливі та чемні», «У гостях у ввічливості» та ін.

Досить важливими для зацікавлення школярів є нестандартні форми діяльності, які сприятимуть відчуттю розуміння, підтримку, емоційне ставлення вчителя та однолітків.

У процесі розвитку комунікативної та мовленнєвої компетентності учнів в освітньому процесі потрібно урізноманітнювати форми організації та проведення навчальної діяльності. Перевага у таких випадках надається створенню сприятливих мовленнєвих ситуацій, в яких школярі можуть висловлюватися, проявляти власні здібності у процесі комунікативної діяльності. Дійсно ефективним з окреслених особливостей є інтерактивне навчання.

Під час організації інтерактивного навчання передбачається моделювання комунікативних і мовленнєвих ситуацій, застосування дидактичних, сюжетно-рольових ігор, які сприятимуть формуванню культури спілкування, осмисленню цінності процесу спілкування, створенню сприятливою комфортної атмосфери спілкування та взаємодії. Добір і використання різноманітних методів, прийомів, форм і засобів навчання потрібно підпорядковувати метою та змістом навчальної діяльності.

Формування культури спілкування учнів початкових класів не обмежені тільки вивченням навчальних предметів, необхідно здійснювати при розробці змісту вибіркового предметів «Вчимося спілкуватися», «Сходінками ввічливого спілкування», «Риторика» та ін. Основна мета цих предметів визначається у

забезпеченні особистісного формування молодших школярів, які мають оволодіти певними поняттями мовленнєвої інформації для орієнтації в мовленнєвих ситуаціях, уміти створювати свої висловлювання, зберігати мовленнєві традиції.

Опанування навчального матеріалу при проведенні вибіркового навчальних предметів відбувається з метою:

- навчання ввічливого ставлення до співрозмовників, розуміння та цінування думок і поглядів оточуючих;
- навчання доречно та логічно застосовувати слова, висловлювання, поважного ставлення до них;
- формування умінь і навичок використовувати вербальні та невербальні засоби спілкування;
- створення основ для усвідомленого творчого відношення до ситуацій спілкування.

Важливе значення у формуванні культури спілкування учнів відіграє власне культура спілкування та мовлення вчителя, оскільки мовлення педагога є зразком для школярів та інструментом його педагогічної діяльності.

У мовленні вчителя відзначається правильність, виразність, багатство, змістовність, різноманітність словниковим запасом, логічність, чіткість тощо. При аналізі мовлення вчителя доцільно використовувати поняття комунікативної поведінки, коли сприймається його висловлювання, добір невербальних засобів спілкування, яке смислове значення його слів, яка відповідна реакція має бути в учнів.

Стиль спілкування та взаємодії вчителя з учнями має базуватися на толерантних взаєминах, а прояви комунікативної поведінки спрямовуються на встановлення особистісних контактів, уникнення негативних вражень і реакцій, створення комунікативних ситуацій позитивних емоцій. Підвищити рівень емоційного стану школярів можливо при створенні сприятливих умов, під час яких засвоєння правил і норм культури спілкування повинні бути сталою нормою культури поведінки, для цього варто застосовувати дидактичні ігри

«Чарівні слова», «Ромашка», «Свято компліментів», «Промінчики ввічливості», «Посмішки друзям», «Конкурс ввічливих слів» тощо.

Серед ефективних форм з культури спілкування у класному колективі доцільно пропонувати «Скриньку побажань», операцію «Ввічливі слова», свято «Слова–дарунки для друзів» та ін. Для навчання учнів ввічливо спілкуватися з дорослими та однолітками, демонстрації переваги тактовності, доброзичливості над байдужим ставленням, формування умінь і навичок культури поведінки, виховання ввічливості, чемності тощо доцільно пропонувати дітям участь в різноманітних позаурочних виховних заходах.

Зокрема, в годинах спілкування «Абетка ввічливості», «Що означає культурно спілкуватися?», «Я поважаю своїх друзів», «Як чемно поводитися» та ін., уроках культурної поведінки «Чарівні ввічливі слова», «Умій говорити та слухати», «Потрібно піклуватися про інших», «День народження друзів», виховних заняттях «Ввічливі слова гріють серця», «Намагаємося бути ввічливими», «Від посмішок стає тепліше» та ін. (додаток Б).

У процесі створення атмосфери взаємодії та співпраці, застосування активних прийомів і методів навчання під час уроків і в позанавчальний час, відповідальне ставлення до культури спілкування молодших школярів сприяють виокремленню передумов для успішного виконання завдань освітнього процесу щодо формування культури спілкування учнів.

З позиції формування культури спілкування учнів початкових класів виокремлюються методи безпосереднього освітнього впливу, які становлять основу цієї групи: приклад, переконання, вправи, заохочення.

Звичайно вагома роль в оперуванні цими методами належить вчителю, тому що саме він є взірцем культури спілкування для учнів.

Також у цій групі ефективно оволодіння школярами культурою спілкування залежить від специфіки взаємин між учителем і учнями, від їхніх поглядів, прагнень, переконань, життєвого досвіду, психологічної атмосфери під час взаємодії, емоційного стану учасників процесу спілкування, оточення, світоглядних цінностей, загальної культури та ін.

При виявленні недоліків у цій групі доцільним є одночасне використання методів опосередкованого освітнього впливу.

Оскільки освітній процес здійснюється в певному соціальному середовищі, коли на учнів впливають створені умови: суспільного характеру, серед яких виокремлюється шкільний колектив, навчальна діяльність; матеріальне забезпечення, яке окреслюється матеріально-технічними умовами освітнього процесу, можливостями для відпочинку.

Від початку навчання в школі відбувається перебування дітей у новому соціальному середовищі, відповідно, така провідна діяльність як ігрова також відіграє важливу роль при формуванні культури спілкування учнів початкових класів.

Ефективні зазначені методи будуть при застосуванні різних складових елементів навчального середовища як сукупність освітніх факторів впливу на школярів.

Навчальна діяльність учнів повинна здійснювати позитивний вплив на формування їхньої культури спілкування, в ній відбувається ознайомлення з правилами та нормами мовленнєвого етикету, формування вмінь і навичок культури спілкування та поведінки, виконання основних правил взаємодії в колективі.

Основна мета освітнього процесу полягає у поступовому спрямуванні молодших школярів на процес самовиховання. У цих випадках необхідним є підтримувати прагнення в дітей самостійно формувати культуру спілкування.

Допоміжними формами розвитку учнів є різноманітні конференції, участь у виставках тощо. Активізація самостійності молодших школярів в оцінних судженнях, задумах відбувається завдяки участі у вікторинах, конкурсах, зустрічах, змаганнях, інсценізаціях тощо. Молодші школярі, які об'єднані спільними інтересами, спрямовуються на розвиток власних творчих здібностей, відповідно одночасно відбувається формування культури спілкування.

Відзначаються основні форми дозвілєвої діяльності, зокрема гуртки, студії, клуби, факультативні заняття, творчі об'єднання, секції. В ролі

допоміжних форм застосовуються екскурсії, конкурси, клубні об'єднання, змагання, фестивалі, олімпіади, свята, зустрічі тощо.

Метою дозвіллевої діяльності учнів початкових класів є сприяння формуванню культури спілкування, оскільки під час організації та проведення спільного дозвілля з однолітками та дорослими школярі навчаються правильно та змістовно будувати відносини, намагаються долати труднощі у ситуаціях взаємодії. Ігри є основною діяльністю для молодших школярів, завдяки ним здійснюються значні особистісні зміни, розвиваються здібності та якості, які сприяють подальшому розвитку та вдосконаленню учнів.

Ігри виокремлюються як своєрідна умова осмислення учнями особливостей відносин у спілкуванні, що окреслює необхідність усвідомлювати наявні у процесі гри різні відносини, відповідно відносини школярів до навколишніх предметів і відносини між дійовими персонажами.

Сюжети ігор мають містити інформацію, яка сприятиме введенню учнів у сферу правил і норм культури спілкування та поведінки. Варіанти сюжету ігор окреслюють ґрунтовніше проникнення молодших школярів в осмислення культури спілкування та особистісного розвитку культури учнів початкових класів. Відповідно, у змісті гри виявляється значущі фактори для формування культури спілкування учнів.

Серед специфіки ігрової навчальної діяльності виокремлюється поетапність: введення школярів у тему та мету гри, ознайомлення з ігровими правилами, огляд гри в загальному перебігу; визначення ігрового сценарію та продумування ігрових навчальних завдань, певних ролей, шляхів вирішення ігрових дій; власне проведення ігрових завдань; підведення підсумків і обговорення результатів.

Досить ефективним у процесі формування культури спілкування учнів початкових класів є використання дидактичних, сюжетно-рольових, комунікативних ігор.

Метою сюжетно-рольових ігор є визначення певного відношення до конкретних ситуацій, набуття життєвого досвіду в ігрових діях, здійснення

навчальної діяльності через емоції, почуття та досвід у грі.

Формування культури спілкування в іграх здійснюється через обігрування ігрових ситуацій спілкування та взаємодії.

Ефективними іграми для молодших школярів є обігрування мовленнєвих ситуацій за певними ролями як сюжетно-рольова гра, інсценізація, драматизація. Під час проведення сюжетно-рольових ігор їхня організація відбувається поетапно та має підготовку та планування діяльності, здійснення підготовки та тренування самих школярів, зміна різних видів ігрової навчальної діяльності, проведення ігор в сприятливій атмосфері, у підсумковій частині гри здійснення ґрунтовного аналізу здобутих знань і навичок, продумування комфортного виходу учнів з відповідних ролей.

Серед ефективних засобів формування культури спілкування, розвитку комунікативних умінь, навичок і здібностей виокремлюються комунікативні ігри. Ефективність спрямованості під час взаємодії комунікативних ігор здійснюється в сприятливих умовах спілкування, від школярів потрібно розв'язати ігрове навчальне завдання, метою якого є набуття особистісного значення для дітей [40]. Учитель при вирішенні завдання формування культури спілкування, повинен продумувати та будувати ігри так, щоб була здійснена мовленнєва та комунікативна взаємодія молодших школярів.

Особливостями комунікативних ігор у порівнянні з тренувальними вправами, спрямованими на певні вправляння, у комунікативних іграх зосереджується увага учасників на словесному змісті та забезпечується формування мовленнєвих умінь і навичок.

Прагнення школярів до спілкування та взаємодії може реалізовуватися через створення вчителем певних комунікативних і мовленнєвих ситуацій, які мають структуру та складаються зі вступу до ситуації спілкування, підтримування розмови, емоційні реакції на співрозмовників, висловлювання власних поглядів і думок, підсумок розмови, що окреслюють одну, домінуючу тему бесіди.

Мовленнєві ігри у спілкуванні володіють високим ступенем унаочнення

та мають можливості створення та діалогів у реальних ситуаціях під час взаємодії, розвитку культури діалогічного мовлення. Цілеспрямований характер навчальних ігор передбачає у процесі спілкування застосування здобутих знань, умінь і навичок, маючи на меті їх , активізацію, розвиток і закріплення.

Комунікативні ігри в методичному аспекті в своїй основі містять навчальні завдання, які окреслюють певні завдання: словесні, тобто діалогічне мовлення, комунікативні в обміні навчальною інформацією у спілкуванні та діяльнісні, або операційні, невербальні, при виконанні яких відбувається досягнення певного результату зі здобуття потрібної навчальної інформації, вирішується конкретна проблема, створюється спільний план ігрових дій та ін. [24].

У сутності ділових комунікативних ігор прослідковується перехідний етап між освітнім процесом і навколишньою дійсністю, середовищем спілкування.

У ділових іграх не виокремлюються обмеження тільки діловим спілкуванням, вони містять елементи міжособистісного спілкування. Комфортний мотиваційний настрій учнів можливо створити, коли відбувається вміле керування процесом проведення ігрових мовленнєвих і комунікативних ситуацій, під час яких визначаються мотиви діалогічного чи монологічного мовлення дітей, розвиваються пізнавальні інтереси, потреби та можливості самостійно висловлювати власні думки та погляди.

Звичайно, ігри є тим видом діяльності, який дозволяє учням навчитися спілкуванню, набути початкових умінь і навичок поведінки серед однокласників, пізнати різноманітні об'єкти довкілля.

Завдяки іграм школярі мають можливість успішно здобути відповідні знання з культури спілкування, опанувати культурою мовлення як засобом організації та здійснення спільної навчальної діяльності, планувати власні комунікативні дії. Мовленнєві ігри сприяють слуханню та сприйманню висловлювань співрозмовників, відповідної емоційної реакції на ці висловлювання., зокрема можна пропонувати учням сюжетно-рольові ігри «На

прогулянці», «Ми в школі», «У магазині» та ін. Стимулюють розвиток зв'язного мовлення, культуру спілкування учнів початкових класів дидактичні ігри, специфіка методики проведення дидактичних ігор базується на ґрунтовній підготовчій роботі над змістом гри та мовленнєвою побудовою висловлювань.

Ігрові завдання здійснюються у процесі гри або ігрової ситуації, через які школярі зацікавлюються грою, опановують нові знання та способи комунікативних дій. Потрібно здійснювати комунікативне спрямування на самостійні висловлювання, коли під час гри учасники розуміють думки один одного, з розповіді можуть уявити описувані події, відчують відношення до висловлювань.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ І ФОРМИ СПІВПРАЦІ ШКОЛИ ТА СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ КУЛЬТУРИ МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ

2.1. Особливості розвитку сучасної сім'ї та вивчення процесу спілкування молодших школярів з батьками як чинника соціалізації в дитячому колективі

Дослідженнями встановлено, що життєдіяльність сім'ї реалізується через основні її функції: матеріально–економічну (бюджет сім'ї, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, набуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил); житлово–побутову (забезпеченість житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту); репродуктивну (продовження людського роду); комунікативну (створення сприятливого сімейного мікроклімату, внутрісімейне спілкування, взаємостосунки сім'ї з мікро- і макросередовищем, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом); виховну (формування особистості дитини, передача їй соціального досвіду); релактивну (організація вільного часу та відпочинку).

Розуміння та врахування особливостей сучасної сім'ї вчителями і батьками сприяють реалізації її виховних можливостей. До найважливіших особливостей сучасності належать:

– Зміна ціннісних орієнтацій дітей і їх батьків. Багато представників сучасної молоді здебільшого не вірить в істинні цінності й доброчинність, почуваються обманутими. Як результат – збільшується кількість малолітніх злочинців. Благородство, доброта, вміння співчувати і допомагати іншим часто недооцінюються.

– Відокремлення молоді сім'ї від родини. У сучасних умовах – це

об'єктивний фактор, зумовлений соціально-економічним розвитком суспільства, його продуктивних сил, рівня культури. Комплекс цих чинників забезпечує зміцнення й розвиток сім'ї як самостійного соціального інституту, який самостверджується без нехтування життєвого досвіду старших. Однак частіше молода сім'я, як правило, зазнає труднощів через побутову невлаштованість, матеріальні труднощі, професійно-виробничі негаразди, що впливає на виховання дітей.

– Зменшення чисельності сім'ї. Зменшення народжуваності дітей спричинене загостренням конкуренції на ринку робочої сили, зайнятістю подружжя, зростанням матеріальних витрат на виховання, надмірним навантаженням на жінку-матір вдома і на виробництві, несприятливими житловими, побутовими умовами, егоїстичним прагненням батьків «пожити для себе». Збільшення кількості одnodітних сімей зумовлює відчуженість між дітьми, егоїзм, оскільки вони не мають зразка виявлення турботи, поваги до інших.

– Специфічність соціального укладу в міських та сільських сім'ях. Відмінності в культурі сімейного життя відбиваються на розвитку дітей. Особливості домашнього господарства сприяють залученню дітей до справ у сім'ї, формують у них працелюбність, вболівання за сімейні справи, відповідальне ставлення до життя. У місті такий контроль обмежений.

– Залежність виховання від рівня освіти батьків. Існує пряма залежність освіченості батьків та успішності їх дітей.

– Вплив соціально-педагогічних умов на самореалізацію. Потреби кожної людини структуруються за ієрархічним принципом у різній послідовності. Загалом – це біологічні потреби, безпека і впевненість у майбутньому, любов та належність до конкретної соціальної групи, самооцінка, самореалізація тощо.

– Обмеження позитивного впливу соціального оточення дитини.

– Нерозуміння батьками механізмів формування гуманних взаємин з дітьми, їх прагнення до рольової або особистісної позиції. Кожна з цих

крайнощів має негативні наслідки: відчуження дітей від батьків, обмеження їх стосунків побутовою сферою («зроби, принеси, подай»).

Нерідко батьки недооцінюють впливу на виховання гуманних рис дитини морально-психологічних стосунків, взаємної любові, поваги, турботливості в сім'ї. Гармонійність сімейного виховання залежить від щирості й чесності любові до дітей [9].

Сучасні сім'ї різноманітні, і від того, в якій саме живе дитина, залежить, яким змістом наповнюється процес формування її особистості.

Ширшим за сім'ю виховним середовищем є родина (подружжя та інші близькі родичі, які живуть разом).

Родинне виховання – це виховання дітей в родині батьками, родичами, опікунами або особами, які замінюють батьків.

Таке виховання не належить до окремих педагогічних явищ, а відбувається в контексті життя родини, на основі внутріродинних стосунків, трудових і опікунських обов'язків, родинно-побутової культури. Рівень його зумовлений станом родини [7].

Ми вважаємо, що перспективним для новітнього родинного виховання є відродження традиційного високого статусу української родини, її авторитету, подружньої вірності, любові до дітей і обов'язку щодо їх виховання, поваги до батьків, піднесення ролі подружжя у створенні, зміцненні, збереженні й розквіті сім'ї, забезпечення на їх прикладі моральної підготовки молоді до подружнього життя. Честь родини, єдність, наступність, спадкоємність поколінь, родинна і подружня злагода – пріоритети родинного виховання.

Ми думаємо, що добрі сімейні взаємини зовсім не виключають розбіжностей думок, сутичок. Але в гарній, дружній сім'ї вони розв'язуються без роздратувань, без приниження людської гідності дорослих і дітей, за будь-яких обставин тут не буде крику, взаємних образ, люди поважатимуть думку одне одного, цінуватимуть авторитет батька і матері, дідуся і бабусі.

У збагаченні духовного світу дитини велику роль відіграє література. Батьки з раннього віку повинні прищеплювати дитині любов до книги, щоб

вона з цікавістю і величезним бажанням слухала, а в старшому віці читала, співпереживала героям, аналізувала їхні вчинки і дії. Читання книг сприяє розвитку мовлення, мислення, уяви, почуттів дитини, на відміну від перегляду телепередач. На жаль, дуже багато батьків про це забули. Слухаючи казки з чарівними перетвореннями і повчальною мораллю, дитина починає жити життям героїв, співпереживаючи їм, проявляючи з ними такі почуття, як сміливість, благородство, доброта, співчуття і т. д. Читання, розповідання казок, віршів, оповідань має стати сімейною традицією, ритуалом, якого дитина дуже чекає. Дитину необхідно залучати до обговорення прочитаного, вчити розрізняти негативне і позитивне, зіставляти казкові події з реальною дійсністю, обговорювати вчинки героїв. Батькам слід бесідувати з дітьми, однак слід враховувати, що офіційний тон у спілкуванні з дитиною неприпустимий.

Педагогічний клімат багато в чому визначається нашою любов'ю до дітей. Як любити дітей? Багато пристрасних, переконливих слів написано з цього приводу. Про це писатимуть і наступні покоління, адже «людину ми творимо любов'ю – любов'ю батька до матері і матері до батька, любов'ю батька і матері до людей, глибокою вірою в красу і гідність людини». Чудові діти виростають у тих сім'ях, де батько і мати по-справжньому люблять і поважають людей. Відразу видно дитину, в якій батьки глибоко, сердечно, красиво, віддано люблять одне одного. У цієї дитини мир і спокій в душі, глибоке душевне здоров'я, щиросерда віра в добро, віра в красу людську [7].

Зустрічаються і такі сучасні сім'ї, у яких діти відчувають дефіцит батьківської любові. Це зовсім не означає, що в цих сім'ях діти занедбані, що їм не купують іграшки, смачну їжу. Навпаки, вони можуть мати все, що потрібно для нормального фізичного і розумового розвитку, але не відчувати уваги, тепла, довіри батьків. Їжа, одяг і сон самі по собі не можуть породити в дітей почуття любові і вдячності. Відмовляться батьки утримувати своїх дітей, про них потурбується держава [41].

У сім'ях, де виховується кілька дітей, особливий мікроклімат. Діти дружні, подільчиві, товариські. Якщо росте одна дитина, її, як правило,

надмірно пестять. Щоб виховання однієї дитини в сім'ї було повноцінним, слід будувати взаємини так, щоб малюк не помічав надмірної уваги до себе, не звикав, що все найкраще тільки йому. Батьки повинні уникати непотрібних примовлянь: «Ти ж у мене один єдиний, ти ж для мене все на світі...» Зростаючи у такій атмосфері, маленький школяр швидко усвідомлює свою виключність, і для безвільних батьків може стати малим тираном. Спокійна, трудова атмосфера взаємної турботи, вимогливості дозволить і в однодітній сім'ї виховати прекрасних чуйних дітей.

Говорячи про тон сімейного життя, не можна забувати про чуйне ставлення до найстарших членів родини – бабусі й дідуся. Нерідко у сім'ях з легкої руки деяких молодих батьків вкорінюється зневажливе ставлення до думок, порад дідусів і бабусь. А вони ж пройшли великий життєвий шлях.

Однією з найважливіших якостей батьків-вихователів є вміння спостерігати. Не просто дивитись на дитину і прискіпливо наглядати за нею, а уважно і доброзичливо придивлятися до її поведінки, помічати зміни настрою, прагнути об'єктивно зрозуміти мотиви вчинків, не робити поспішних висновків, а узагальнювати в думці результати багатьох спостережень [6].

Спостережливі батьки швидко помічають зміну внутрішнього стану дитини, відчувають її реакцію на слово, вчинок, подію. А все це має велике значення для взаєморозуміння.

Не тільки в дорослих, а й у дітей є право на свій внутрішній світ, і батьки, спілкуючись з ними, повинні завжди пам'ятати про це.

Інколи, розмовляючи з батьками про необхідність чуйності й тактовності в поводженні з малюками, чуємо категоричну відповідь: «Дитина в такому віці ще й не знає, що таке такт». Справді ваш син чи донька не знає, що таке такт, але добре відчуває, якщо дорослі перейшли міру тактовності.

Усі батьки вимагають, щоб діти слухались, поважали, а от вислухати дитячі розмови і виправдовування вміють далеко не всі люблячі батьки.

Наслідуючи батьків, дитина поступово засвоює стиль сімейних розмов, навчається користуватися словом у різних ситуаціях. Молодші школярі в

уському прагнуть до наслідування. Для них не може бути нічого кращого, як мати перед очима прекрасний взірець.

Найголовнішими умовами успішного сімейного виховання ми вважаємо:

- сім'я – міцний і дружний колектив;
- інтереси членів сім'ї перебувають у гармонійній єдності з інтересами суспільства;
- повна сім'я – важлива умова успішного виховання дітей;
- єдність вимог з боку батька і матері;
- наявність у батьків почуття відповідальності за виховання дітей;
- дотримання батьками норм і правил співжиття;
- атмосфера взаємного довір'я, дружби, доброзичливості.

Необхідною умовою правильного виховання дітей є тісний контакт між сім'єю і школою, взаєморозуміння і взаємоповага між учителями і батьками. Якщо батьки поважають школу і прислухаються до порад учителів зокрема класного керівника, підносять в очах дітей авторитет школи й вчителів, діти краще вчаться старанно виконують свої шкільні обов'язки. Таких дітей легше виховувати і батькам, і школі [5].

На розвиток дитини помітно впливає зацікавленість батьків шкільним життям. А тому, працюючи над вирішенням цього завдання, ми будемо невидимий ланцюжок між родиною і школою, який служить на благо усім учасникам навчально-виховного процесу.

Отже, молодший шкільний вік визначається найважливішою обставиною в житті кожної дитини – надходженням в школу. Це вік характеризується, з одного боку, збільшенням спілкування в житті дитини, збільшенням кількості дорослих і однолітків, з якими він спілкується. З іншого боку, спілкування в цьому віці не є ведучим видом діяльності. У процесі учбової діяльності дитина виступає і як суб'єкт і як об'єкт спілкування. Коло і види спілкування у школярів різноманітні, вони визначаються соціальною ситуацією розвитку дитини, його віковими і індивідуальними особливостями.

Спілкування з дорослим, зокрема з батьками, розвивається раніше і

характеризується більшою складністю, ніж спілкування дитини з однолітками. Розвиток сфери відносин «дитина-дорослий» визначає напрям розвитку сфери «дитина-дитина» внаслідок того, що зміст комунікативної потреби, що задовольняється спочатку в спілкуванні з дорослим партнером поступово переноситься в сферу межличностних відносин дітей.

Негативний вплив дорослого у одних дітей може викликати агресивну поведінку по відношенню до однолітків, у інших – повна відсутність бажання вступати в спілкування, пригніченість, загальну заторможеність, у третіх спілкування може придбати риси безинициативности, скутості, формальності. Після позитивного впливу дорослого, навпаки, спілкування дітей починає носити активний, ігровий характер. Діти з радістю вступають в контакт з однолітками, спільна гра будується на основі тривалої емоційної взаємодії що грають.

Важлива роль кількості і якості спілкування з дорослим для становлення сфери взаємовідносин дитини з однолітками, загального складу його поведінки.

Потрібно відмітити, що спілкування з батьками має свою специфіку. З одного боку, інтенсивність спілкування батьків з дітьми робить його дуже значною для розвитку особистості дитини. Але з іншого боку, повторюваність одних і тих же дій приводить до своєїрідної автоматизації спілкування. Батьки перестають бачити себе зі сторони. перестають мінятися у взаємодіях з дітьми, незважаючи на те, що вони в цей час дуже швидко зростають і міняються. І в певний момент виникає невідповідність між чим склався відносинами батьків з дітьми і особистістю самих дітей, що змінилася.

Для гармонічного психічного розвитку дитини необхідна своєчасна перебудова комунікативної діяльності з дорослими, зокрема з батьками, і її гармонічне поєднання з новою ведучою діяльністю.

Змістовна сторона дитяче-батьківських контактів може бути: побутова, пов'язана з організацією життєдіяльності сім'ї (обідаємо, дивимося телевізор, ходимо в магазин); соціальна (базикаємо, граємо, гуляємо) пов'язана з організацією дозвілля в формі особового спілкування; ділова, пов'язана з

допомогою дитині в навчанні (робимо уроки, готуємо виступ на уроці); конфліктна – особливий різновид соціальної (сваримося, лаємося).

У період, коли дитина починає відвідувати школу, нова соціальна ситуація, в яку він попадає, приводить до того, що що склався в сім'ї стиль спілкування з дитиною знаходить новий нюанс.

Авторитарний стиль, що має на увазі жорстке керівництво, придушення ініціативи і примушення, знаходить в собі виправдання в необхідності підпорядкувати дитину шкільній дисципліні. Окрики і фізичне покарання є типовою формою, що виражає владу дорослого над дитиною. При цьому не виключається любов до дитини, яка може виражатися досить експресивно. У школі ці риси особистості виявляються вже у відносинах з однолітками.

Либерально-попустительський стиль має на увазі спілкування з дитиною на принципі вседозволеності. Потурання приводить до того, що він не може розвиватися в соціально зрілу особистість. Тут відсутнє саме головне, що необхідно для правильного соціального розвитку дитини, розуміння слова «треба». У подібній сім'ї формується незадоволений навколишніми людьми егоїст, який не уміє вступати в нормальні взаємовідносини з іншими людьми, – він конфліктний і важкий. У школі дитина з такої сім'ї приречена на провал в спілкуванні – адже він не привчений поступатися, підпорядковувати свої бажання загальним цілям.

Стиль надопіки спочатку позбавляє дитину самостійності в фізичному, психічному і соціальному розвитку. У цьому випадку сім'я повністю фіксує свою увагу на дитині: через можливу загрозу нещасного випадку або важку хворобу; через прагнення компенсувати свої невдачі майбутніми успіхами дитини; через оцінку своєї дитини як вундеркінда і інш. Інфантильна і залежна поведінка позбавить його можливості спілкуватися з ними на рівних. Він займе підлеглу позицію, знайшовши собі заступника серед однокласників.

Відчужений стиль відносин має на увазі глибоку байдужість дорослих до особистості дитини. У такій сім'ї батьки або «не бачать» своєї дитини, або активно уникають спілкування з ним і вважають за краще тримати його на

відстані (психологічна дистанція). Незацікавлений стиль батьків розвитком і внутрішнім життям дитини робить його самотнім, нещасним. Згодом у нього виникає відчужене відношення до людей або агресивність. У школі дитина з подібної сім'ї невпевнена в собі, невротизований, він випробовує ускладнення у взаємовідносинах з однолітками.

За результатами наукових досліджень, в сім'ях молодших школярів переважає дисциплінарно-орієнтований стиль виховання, як варіант авторитарного. Загалом, під стилем сімейного виховання психологи і соціальні педагоги мають на увазі ті аспекти впливу дорослих на дітей, які в найбільшій мірі впливають на психічний розвиток дитини і розвиток його особистості: відношення батьків до дитини, характер контролю за його діями, спосіб пред'явлення вимог, форми заохочення і покарання.

Дисциплінарно-орієнтовані батьки засуджують і карають своїх дітей за недотримання дітьми порядку і погані шкільні відмітки. Як правило, вони не уміють виявляти свою теплоту до дитини, або непослідовні у вираженні своїх почуттів: то пестять дітей, то кричать на них. Такі батьки стають в позицію вчителя, вони приймають холодний тон, всіма силами стараються «вичавити» з дитини самостійне дії.

Ціннісне відношення до дитини з високою рефлексією і відповідальністю за нього – найбільш ефективний стиль виховання. Тут дитині виражають любов і доброзичливість, з ним грають і розмовляють на цікавлячі його теми. При цьому його не «саджують собі на голову» і пропонують вважатися з іншими. Він знає, що таке «треба», і уміє дисциплінувати себе. У такій сім'ї зростає повноцінна людина з почуттям власного достоїнства і відповідальності за близьких. У школі дитина з такої сім'ї швидко знаходить самостійність, він уміє будувати відносини з однокласниками, зберігаючи почуття власного достоїнства і знає, що таке дисципліна.

Психотравмуюча обстановка в сім'ї пред'являє підвищені вимоги до нервово-психічної сфери дитини. У таких сім'ях значно знижена і соціальна дієздатність дітей; батьки недостатньо приділяють увагу насущним проблемам

особового розвитку дитини. Ці діти, як правило, бездоглядні, частіше недосипають, більше часу проводять у телевізора, мало читають, не займаються спортом.

Внутрисемейная агресія спричиняє за собою формування агресивного типу особистості дитини. Він привчається забезпечувати собі місце під сонцем нецензурною лайкою, кулаками, агресивними нападами, садистськими вибриками. Така дитина не уміє пристосуватися до нормативних вимог, він не бажає підкорятися правилам поведінки в суспільних місцях і в школі. Вже в початкових класах він провокує вчителя, не може знайти собі місця в класі, відстає в розвитку, йому важко, незрозуміло, нецікаво.

Таким чином, в залежності від конкретних обставин життя сім'ї, характеру взаємовідносин між батьками і дітьми, спілкування, що складається в процесі і спільної діяльності, особливостей сімейного виховання у дітей формуються певні звичні форми відносин до інших людей, труда, своїх обов'язків, а також стійкі способи дій (поведінки і діяльність).

Отже, щоб змінити на краще стан моральності нашого суспільства, необхідно зважати, що вихованість наших дітей - результати копіткої щоденної роботи, а ще більше - результат тих реальних міжлюдських стосунків, у які включається дитина з перших днів свого життя і активним учасником яких вона залишається усі наступні роки.

2.2. Роль школи і сім'ї у вихованні культури спілкування у дітей молодшого шкільного віку

Сім'я і школа – потенційні природні партнери у вихованні дітей – часто виявляються реальними супротивниками, а поміж ними в постає дитина, яка вимушена пристосовуватися, лицемірити, що призводить до проявів аморальної поведінки.

Останнім часом психолого-педагогічна наука робить спроби окреслити

шляхи відмови від традиційних і запропонувати нові підходи в розв'язанні проблем взаємодії сім'ї та школи, виховання дітей та підлітків.

Педагог має усвідомити: культура передбачає недоторканість родини й невтручання в сімейні взаємини. Втручатися в життя сім'ї можливо у виняткових випадках, коли нехтуються інтереси дитини, коли її здоров'я, життя, добробут перебувають у небезпеці з вини батьків або інших дорослих членів сім'ї.

– Школа – не рідний дім, а сім'я ніколи не замінить школи. Звідси випливає, що логіка шкільного та логіка сімейного виховання не тотожні. Розводячи виховні сфери школи і сім'ї, педагог має враховувати психологію дитинства й дорослішання дитини і, певним чином зближуючи ці дві сфери, у жодному разі не намагатися підмінити собою батьків і не інструментувати шкільне життя як життя родинне.

– Школа не є частиною ринкового простору, оскільки не надає послуг, не торгує крамом, не обслуговує батьків.

– Школа – інститут соціальний, її призначення – передавати як естафету духовні надбання людства й учити дитину жити у світі матеріальних продуктів культури.

– Школа вільна від батьківських вказівок і настанов в організації своєї професійної діяльності.

– Школа незалежна від батьків у будові життєдіяльності школярів.

Однак і шкільна, і сімейна сфери не існують ізольовано в житті дитини, яка, приходячи до школи, репрезентує світ своєї родини, умови життя, спектр соціальних взаємин, звички, манери поведінки, зрештою, рівень інтелекту.

Школа завжди прагнула до взаємодії з сім'єю. Це знаходило своє відображення в корекції сімейного виховання, у педагогічній просвіті батьків, у безкінечному обговоренні з батьками з приводу навчання і поведінки їхніх дітей, у викликах батьків до школи тощо.

Контакт з батьками як взаємодія може бути встановлений лише за умови, що обидва суб'єкти усвідомлюють: тільки спільними зусиллями можна

створити умови для розвитку та виховання дитини, допомогти їй у набутті необхідного соціального досвіду.

Визначальна умова взаємодії цих двох суб'єктів – батьків і педагога – вичерпне уявлення про зміст виховної діяльності один одного.

«У процесі виховання людської особистості, діє багато сил : по-перше, сім'я; по-друге, особа педагога з усіма його духовними багатствами і цінностями, з його знаннями, уміннями, життєвим досвідом; по-третє, колектив, який має могутню силу впливу на кожну особу; по-четверте, сама особа виховання, тобто її самовиховання...» [41]. Яка ж цих сил має визначальний вплив на виховання особистості дитини? Однозначно відповісти на це запитання, напевно, не можливо.

Ми запропонували дати відповідь на це запитання вчителям нашої школи. Опитані класні керівники на перше місце за виховним впливом на дитину поставили сім'ю (на це вказали всі опитані педагоги). 81% класних керівників поряд із сім'єю називають школу. Крім того, 16% вчителів вказують на значний вплив вулиці у процесі формування особистості школяра, 15% називають засоби масової інформації та комп'ютер, 14% – церкву.

Соціальні психологи стверджують: якщо сім'я зацікавлена у вихованні особистості учня, то сили школи потроюються. Якщо ж союз сім'ї і школи слабкий або не склався взагалі, сили школи зменшуються вдвічі. Тільки 70% батьків визнають всю відповідальність за виховання своїх дітей, не посилаючись на школу і суспільство. Чверть батьків вважає, що виховувати дитину повинні в однаковій мірі сім'я, школа і суспільство, тому відповідальність за її поведінку, зокрема правопорушення, має розподілятися порівну. Близько 5% батьків взагалі знімають із себе відповідальність за виховання своїх дітей, за ступінь готовності їх до життя в суспільстві.

Коли дитина вступає до школи, їй важко зорієнтуватися, хто ж тепер важливіший – вчитель чи мати. Нерідко перших вчителів називають другою мамою. Звісно, так воно і є, адже в молодших класах вчитель є ще і вихователем та вирішує не лише проблеми навчання учнів, ще водить їх у

їдальню, де стежить щоб діти залишали пусті тарілки, вирішує проблеми серед однолітків – однокласників, ходить з ними на екскурсії, допомагає готувати домашні завдання, інколи відвідує учнів на дому. На цьому етапі вчитель користується більшим авторитетом, ніж батьки. Це трапляється через те, що дитина, переступивши поріг школи, потрапляє у незнайоме їй середовище, де немає батьків, нема до кого звернутися за допомогою, окрім вчительки, яка виконує функцію «рятувального круга», яка не тільки добре орієнтується в середовищі під назвою «школа», але ще як «виявляється» розуміється на математиці, письмі та читанні, навіть вміє малювати та ліпити різні фігурки з пластиліну, отже “вона вміє все і одразу. І в маленьких, але добре митикуючих голівках першокласників їхня вчителька перетворюється не просто на другу маму, вона є найбільшим авторитетом на даному періоді життя. Саме в цей час дуже важливо виховувати дитину разом , щоб у неї не було роздвоєння між школою та сім’єю - якщо вчитель щось вимагає, то ні в якому разі не можна при дитині критикувати дії вчителя, бо ще невідомо на чиєму «боці» опиниться ваша дитина. І, навпаки, вимоги батьків не повинні оскаржуватися вчителем, тут важлива співпраця та взаєморозуміння. Вчителям початкових класів потрібно особливу увагу звертати на неповні сім’ї або ж навпроти, на забезпечені сім’ї, де царить атмосфера вседозволеності та немає відмов дитині ні в чому.

Як стверджує соціологія, сім’я – це мала соціальна група, основана на шлюбі й кровній спорідненості, члени якої пов’язані спільністю побуту, взаємною допомогою, моральною відповідальністю. На думку соціологів, сім’я тепер переживає кризу, наслідком якої є виникнення нових, нетипових виховних проблем, спричинених всілякими матеріальними й психічними труднощами, що їх переживає родина. Це, у свою чергу, послаблює її виховні можливості.

Важко не погодитись з тим, що значення сім’ї у вихованні дитини неможливо переоцінити, адже саме в сім’ї формуються перші уявлення дитини про життя, його ціннісні орієнтації, соціальні настанови. Саме в сім’ї дитина

вперше соціалізується. Соціалізація охоплює всю сукупність обставин і чинників, що впливають на становлення й розвиток особистості. У результаті соціалізації особистість засвоює соціальні норми й цінності, прилучається до громадського життя. Сім'я формує риси характеру, переконання, погляди, світогляд дитини, співчуває їй, підтримує її довірливим емоційним спілкуванням. Тепло й затишок домашнього вогнища, взаєморозуміння в сім'ї, співпереживання роблять людину більш стійкою [7].

Важливо зазначити, що від правильного сімейного виховання дитини залежить чи стане вона в майбутньому повноцінною особистістю, повноправним членом суспільства. Сімейне виховання – тривалий процес впливу на особистість дитини, що виражається в спрямованих діях з боку батьків для досягнення певного результату. Це й несвідомий вплив на дитину, який відбувається повсякчас у процесі спілкування батьків і дитини, і вплив, який чинить на дитину поведінка й приклад батьків. Результати такої сімейної взаємодії залежатимуть від впливу батьків на дітей і можуть проявлятися по-різному. В цьому разі в дітей формується тип поведінки, який відповідає ціннісним уявленням сім'ї. Кожна родина має свої ціннісні орієнтації. Словом і ділом батьки схвалюють поведінку дитини, що відповідає їхнім уявленням про добре. Якщо ж дитина чинить усупереч прийнятним у родині уявленням, то її соромлять, сварять, карають. І так день від дня у свідомість дитини вкорінюється система норм і правил, формується уявлення. Але дитина не засвоює повністю «морального кодексу» своєї сім'ї, вона пропускає його крізь особистий досвід й виробляє свій кодекс поведінки, взаємин, діяльності й додержується його через звички, а згодом – через внутрішню потребу. Такий спосіб прилучення до соціальної дійсності психологи називають підкріпленням.

В інших родин дитина любить і поважає своїх батьків, визнає їхній авторитет, наслідує їх, орієнтується на їхню поведінку. У вихованні дітей потрібно створювати такі обставини й умови, коли дитина бачить зразки поведінки й діяльності дорослих. У сім'ях з міцними контактами між дорослими й дітьми панує поважне ставлення до дітей, що активно формує в

останніх почуття колективізму, самостійність, доброзичливість. Наслідуючи поведінку батьків, дитина засвоює навички соціальної поведінки. Наслідування доброго формує в дитині добрі звички, виникає ефективна ідентифікація як спосіб прилучення до соціальної дійсності: для утворення звичок важливий справжній приклад, який можна наслідувати, бо одними словами сформулювати звичку дуже важко.

Ще один спосіб соціалізації – розуміння – спрямований на розкриття індивідуальності дитини. В сучасній гуманістичній педагогіці розуміння — це проникнення у внутрішній світ дитини. Розуміння дитини означає цілісне сприйняття її такою, якою вона є, визнання за нею права бути самою собою. Розуміння сприяє формуванню самосвідомості дитини, становленню її як особистості, дає їй можливість проявити свій внутрішній світ, розв'язати свої проблеми. Найліпше не роблять батьки, якщо вони чуйно ставляться до потреб дитини, до всіх проявів її внутрішнього світу. Тільки доброта й розуміння в школі й родині, доповнені ласкою й любов'ю близьких людей, сприятимуть формуванню високою рівня самоповаги, позитивної концепції. Низький рівень самооцінки, самоповаги – наслідок душевного дискомфорту, що трапляється в основному через нечуйне й неухажне ставлення дорослих. Хіба може в дитини розвинути самоповага, якщо її (дитину) не помічають, не підтримують, не хвалять за успіхи?

Перш за все, зміст соціального досвіду дитини залежить від конкретної сім'ї, тому він суб'єктивно зумовлюється всією атмосферою батьківського дому. Щоб дитина почуватися захищеною, впевненою, здатною розуміти й робити добро, в цій атмосфері завжди має бути любов. Тонко реагуючи на любов і ласку, діти гостро переживають їхній брак. Любов – це єдина сила, що дає можливість наблизитися до дитини, заглянути в її світ, а іноді душею з'єднатися з нею. Справжня батьківська любов учить людину культури почуттів, обов'язку, чуйності, розуміти добро, формує почуття. Любов, ласка, ніжність, які дитина сприйняла в дитинстві, допомагають їй у майбутньому правильно розв'язувати життєві проблеми.

Батьківська любов має супроводжувати людину все життя, хоча функції її з часом дещо змінюються. Батьківська любов – життєва потреба кожної людини. В міру дорослішання дитини батьківська любов усе більше виконує функцію підтримки й збереження її внутрішнього, емоційного й психічного світу.

Любляча сім'я створює оптимальні умови для розвитку дітей. Це сім'я, яка досягла гармонійного взаєморозуміння з дітьми, де спілкування з ними – величезна радість, де переважає позитивний, доброзичливий емоційний настрій. Розумна любов характеризується прийняттям дитини, поєднанням позитивного емоційного ставлення до неї з розумними вимогами. У здоровому психічному кліматі для дитини немає ніяких фіксованих ролей («кумир сім'ї», «жахлива дитина»). В люблячій родині дитина – помічниця, порадиця, завжди потрібна батькам. Тільки в люблячій сім'ї дитина може засвоїти моральну істину: «Любити - це означає насамперед віддавати коханій істоті сили своєї душі, творити для неї щастя» [31].

Любов батьків до дитини виростає з любові батьків одне до одного. Людська любов – величезна сила. Хто це багатство примножує, той, виховуючи себе, виховує своїх дітей. Самовиховання – могутній спосіб впливу батьків на дітей. Насамперед, любити – означає відчувати серцем найтонші духовні потреби людини. Ось ця здібність і передається прикладом від батька й матері дитині без жодних слів і пояснень. Розвиток чуйності, здатності душі відчувати потребу комусь допомагати і є вихованням самого себе. В люблячих один одного батьків дитина вчиться бачити радість у тому, щоб зробити приємне іншому, а щастя віддавати цінується вище, ніж щастя брати. Вона вчиться такту, гуманності, вірності, ніжності, вчиться поважати близьких, співпереживати. Для цього батьки мають проявляти увагу до внутрішнього світу дитини: чим вона цікавиться, що її радує, що засмучує. Любов, що прощає, любов терпляча формує моральну поведінку дитини, вчить на любов відповідати любов'ю.

Авторитет батьків наступна важлива умова успішного сімейного

виховання. У люблячій сім'ї авторитет батьків – завжди на належному рівні. Своє ставлення до навколишнього життя, норми й правила поведінки діти часто запозичують від батьків. Постійне прагнення мати перед собою авторитет, до якого в будь-яку мить можна звернутися по допомогу, пораду, – одна з особливостей психічного складу дитини. Дитина, котра може ділитися своїми радіщами й прикрощами з батьками, більш урівноважена, впевнена. Бути авторитетним батьком - означає притягувати дитину силою й привабливістю своєї особистості, керувати нею й допомагати їй. Маючи опору й підтримку батьків, дитина одержує життєву впевненість, силу. Основою батьківського авторитету є любов, увага до дитини, турбота про неї. Авторитет батьків міцніє, коли дитина повсякчас бачить їхню високу моральність, культуру та ерудицію, терплячість і доброзичливість до навколишніх. Дитина якомога частіше має бути свідком зразкової поведінки й діяльності дорослих, тоді вона зможе орієнтуватися на їхній приклад і формувати свої життєві цінності. Батьківський приклад і авторитет – особлива форма передачі соціального й морального досвіду старшого покоління молодшому, це найважливіший спосіб соціальної спадщини.

Відповідальні батьки думають про свій авторитет, стараються зміцнювати його, адже завоювати його важко, а втратити легко. Й допоможе в цьому батькам любов, взаєморозуміння й взаємодопомога, що разом створюють неповторний мікроклімат у сім'ї, який впливає на емоційне самопочуття всіх її членів. Крізь призму такого мікроклімату дитина сприймає весь світ і своє місце в ньому. Залежно від того, як поведуться з дитиною дорослі, які почуття й ставлення проявляють до неї близькі люди, вона сприймає світ або як привабливий, або як такий, що її відштовхує. В результаті в неї виникає довіра чи недовіра до світу, що і є основою формування позитивного самовідчуття дитини. Емоційно-сприятливі стосунки в сім'ї стимулюють у всіх її членів почуття, поведінку, дії, спрямовані одне на одного. Благополуччя людини в родині переноситься на інші сфери взаємин (на ровесників у дитячому садку й школі, загалом на навколишніх). І навпаки, конфліктна обстановка в сім'ї, брак

душевної близькості між її членами часто лежать в основі дефектів розвитку й виховання.

Таким чином, якщо батьки не поважають дитину через те, що вона має свою позицію, то цим вони не визнають індивідуальності її особистості. Ті, котрі поважають особистість дитини, поважають її думку, потреби, інтереси, прагнуть зрозуміти сенс її вчинків, свої дії вибудовують не від якихось правил, а від дитини, її стану.

Виховний вплив на дитину з боку батьків та інших дорослих членів родини характеризується постійністю й тривалістю, тому й виховний процес тут здійснюється словом і ділом, учинком і інтонацією, стихійно й спрямовано, повторюючись день у день. Проте, часто батьки недооцінюють значення неусвідомленого, неконтрольованого впливу на дітей. А це і манера поведінки, і вкорінені звички дорослих, їхній розпорядок життя і багато що інше, що так само впливає на соціалізацію дитини, її різнобічне пізнання навколишньої дійсності, опанування навичок індивідуальної й колективної роботи, прилучення до культури.

Для дитини внутрішньо сімейне ставлення – перший специфічний зразок суспільних ставлень. Вони відбивають моральну атмосферу життя сім'ї, її лад, стиль. У систему цих ставлень дитина залучається дуже рано. А це означає, що з малих років вона ознайомлюється з соціальними настановами, системою цінностей сім'ї, взаєминами між членами сім'ї й навколишніми людьми, їхніми моральними ідеалами, потребами й традиціями. Традиції так само, як і звичаї, є ще одним способом соціалізації дитини.

Як свідчать спостереження, сім'я: створює сприятливий емоційно-психологічний мікроклімат, заснований на неповторній близькості батьків з дітьми, яка неможлива в інших ситуаціях спілкування дітей з дорослими; формує характер, звички, ставлення до людей, праці, суспільства, природи та ін.; дає уроки життя в усіх його виявах, виконуючи своєрідне тренування у виконанні певних функцій.

Це досягається насамперед у процесі спілкування.

Питання сімейного спілкування дедалі частіше привертає увагу педагогів, психологів, соціологів, практиків школи та дошкільних закладів. Дитина одночасно виступає і об'єктом, і суб'єктом спілкування – з одного боку, вона відчуває на собі вплив оточення, а з іншого – сама певним чином впливає на нього. Це дозволяє вченим стверджувати, що спілкування - особливий вид діяльності, який є неодмінною умовою формування особистості. Згідно з теорією Л. С. Виготського, психічний розвиток дитини з самого народження визначається соціальними закономірностями; найважливіше місце у взаємодії людини з навколишньою дійсністю займає спілкування. Вчений зазначає: «...спілкування з дорослими є основним шляхом виявлення особистої активності дитини...».

Варто зазначити, що світ людини різноманітний. Її світогляд, особливо в ранньому віці, повсякчас змінюється. До цього треба ставитися неупереджено, розуміти, що людина проявляється як особистість тоді, коли вона може активно, вільно й гідно відстояти свою позицію чи зайняти іншу згідно зі своїми моральними переконаннями. Це її природне право, що заслуговує поваги, адже світогляд «є внутрішнім чинником розвитку особистості, критерієм повноти й багатства творчого потенціалу людини. Можна сказати, що світогляд – це єдність світорозуміння й саморозуміння людини» [7].

Виховання вільної особистості, яка усвідомлює свою гідність і поважає гідність і свободу інших – головна мета сучасної гуманістичної педагогіки й школи, яка має будувати свою роботу в тісному співробітництві з батьками. Гуманізм у стосунках дорослих і дітей веде до розуміння внутрішнього самоіснування, самосвободи дитини, тобто до її духовної й моральної свободи. Така свобода робить людину досконалою й сильною, а аморальні дії – неможливими. Але така внутрішня свобода сама по собі не з'являється – вона виховується в процесі спілкування з іншими людьми й, найголовніше, з педагогами та батьками.

Отже, формування вільної особистості дитини можливе тільки там, де дитина визнається найвищою цінністю, а основними засобами виховання є

добро, любов і ласка. Починається таке виховання в сім'ї, тому що її вплив, особливо в початковий період життя дитини, набагато перевищує всі інші виховні впливи. Успішність формування особистості залежить насамперед від сім'ї. Сімейне виховання дає дитині всю гаму почуттів і уявлень про життя. Його сила й значення незрівнянні з жодним іншим, навіть з дуже кваліфікованим вихованням у дитячому садку чи в школі.

2.3. Робота вчителя з допомоги батькам у формуванні культури міжособистісного спілкування в молодших школярів

Співпрацюючи з батьками, вчитель повинен створити сприятливі умови для забезпечення взаєморозуміння у формуванні здорової особистості дитини, її ціннісних орієнтацій, у розкритті індивідуальності кожної дитини, її творчого потенціалу. Здоров'я, щастя та успішність дітей – норма життя в сучасному суспільстві і спільна мета батьків і педагогів.

Батьки потребують не тільки інформування з боку школи. Вони повинні відчувати, що потрібні школі і що школа працює з ним постійно і системно. Це не повинен бути просто перелік заходів по роботі з сім'єю, а комплексна і планомірна взаємодія з нею.

Основними формами роботи з сім'єю є групові (тренінг, семінар, лекторій, курси, консультації, сімейний клуб, Школа молодих батьків, зустрічі зі спеціалістами, вечір запитань та відповідей, конкурс, виставка, круглий стіл, ігрові програми та ін.) та індивідуальні (бесіда, консультація, інформування, листування).

Робота повинна будуватися не від свята до свята, а мати своєрідне коло справ, коли батьки разом з педагогічним колективом поступово стають готовими до взаємодії. На сучасному етапі розвитку суспільства є батьки, які повністю присвячують себе вихованню дітей, вони чекають від педагогів порад і рекомендацій, які бажають підключитися до будь-яких суспільних справ і

активно проявляють себе у громадському і позашкільному житті своєї дитини і всього класного колективу в цілому. Тому вчитель має проводити з ними консультації щодо покращення виховання дітей, конкурси, виставки та ін.

До індивідуальних форм належать організовані класними керівниками та вчителями бесіди з батьками з питань навчання та виховання дитини, консультації, відвідування сім'ї, що допомагає краще познайомитися з умовами життя, в яких живе дитина, матеріальним становищем сім'ї, способом життя, перевірити режим дня дитини. При відвідуванні сім'ї педагог розмовляє з батьками про інтереси і схильності дитини, про ставлення до батьків, до школи, інформує батьків про успіхи їхньої дитини, дає поради з організації виконання домашніх завдань і т.д. Відвідуючи сім'ї і розмовляючи з батьками, вчителі дізнаються про сімейні традиції, про характер роботи кожного члена сім'ї, виявляють, хто з членів сім'ї більше впливає на дитину, шукають шляхи співпраці сім'ї та школи; приділяють велику увагу здоров'ю учня.

Консультації можуть бути тематичними. Їх рекомендується проводити в канікулярний час або після проведення всіх занять з дітьми, щоб педагог не був жорстко обмежений у часі і міг вільно спілкуватися з батьками. Консультації з батьками корисні як для них самих, так і для вчителя. Батьки отримують реальне уявлення про шкільні справи і поведінці дитини, учитель – необхідні йому відомості для більш глибокого розуміння проблем кожного учня.

Іноді навіть телефонну розмову можна вважати досить ефективною формою спілкування з батьками, якщо немає можливості особистої зустрічі. Словом, для досягнення позитивного результату в роботі, класному керівникові необхідно вміти вибирати потрібну форму роботи з сім'єю, виходячи з її індивідуальних особливостей.

До групових форм роботи з сім'єю відноситься психолого-педагогічна освіта батьків. Загалом вчитель повинен використовувати такі форми взаємодії, як батьківські збори, конференції, лекції, зустрічі з адміністрацією. До психолого-педагогічної освіти батьків потрібно залучати фахівців різних напрямів: лікарів, юристів, психологів і т.д.

Загальношкільні батьківські збори мають проводитися, як правило, два рази на рік. На них відбувається знайомство з документами про школу, з основними напрямками, завданнями, підсумками її роботи. Проводяться невеликі концерти, готуються святкові музичні номери і вітання батьків з різним святами. Такими як: День матері, День 8 Березня, День сім'ї.

Традиційні форми взаємодії сім'ї та школи завжди будуть актуальними. Лекція – це форма психолого-педагогічної освіти, розкриває сутність тієї чи іншої проблеми виховання. Кращий лектор – сам учитель, який знає інтереси дітей, що вміє проводити аналіз виховних явищ, ситуацій. Одна з необхідних умов лекцій – опора на досвід сімейного виховання. Метод спілкування під час лекції – невимушена розмова, задушевна бесіда, діалог зацікавлених однодумців. Вчителі початкових класів проводять лекції на такі теми: «Вікові особливості молодших школярів», «Режим дня школяра», «Дитина і природа», «Мистецтво в житті дітей» і т.д.

Конференція – форма педагогічної освіти, що передбачає розширення, поглиблення та закріплення знань про виховання дітей. Конференції можуть бути науково-практичними, теоретичними, читацькими, з обміну досвідом. Конференції проводяться раз на рік. До них зазвичай готують виставки робіт учнів, книг для батьків, концерти художньої самодіяльності. Зразкові теми для спільного обговорення на конференції: «Права та обов'язки дитини в сім'ї», «Стилі і методи виховання дитини в сім'ї», «Психологія дитини», «Особливості адаптації дитини в школі» та ін.

На жаль, цю форму рідко застосовують в школах, так як вона, вимагає ретельної підготовки і передбачає активну участь батьків.

Практикум – це форма вироблення в батьків педагогічних умінь з виховання дітей, ефективного вирішення виникаючих педагогічних ситуацій, своєрідне тренування педагогічного мислення батьків-вихователів. У ході педагогічного практикуму вчитель пропонує знайти вихід з будь-якої конфліктної ситуації, яка може скластися у взаєминах батьків і дітей, батьків і школи, пояснити свою позицію в тій чи іншій передбачуваної або реально

виниклої ситуації.

Відкриті уроки зазвичай організовуються з метою ознайомлення батьків з новими програмами з предмета, методикою викладання, вимогами вчителя. Найбільш часто відкриті уроки практикуються в початковій школі. Необхідно хоча б один-два рази на півріччя давати можливість батькам бути присутнім на відкритому уроці. Це дозволить уникнути багатьох конфліктів, викликаних незнанням і нерозумінням батьками всієї складності та специфіки навчальної діяльності в сьогodнішній школі.

День відкритих уроків можна проводити у зручний для батьків час, найчастіше в п'ятницю. У цей день педагоги можуть проводити уроки в нетрадиційній формі, прагнучи показати свою майстерність, розкрити здібності дітей. День завершується колективним аналізом: відзначаються досягнення, найбільш цікаві форми уроку, результати пізнавальної діяльності, ставлення до проблеми, вимальовуються перспективи подальшої роботи.

До нетрадиційних форм співпраці сім'ї та школи відносяться.

Педагогічна дискусія (диспут) – одна з найбільш цікавих форм підвищення педагогічної культури. Відмітна особливість диспуту полягає в тому, що він дозволяє залучити всіх присутніх в обговорення поставлених проблем, сприяє виробленню вміння всебічно аналізувати факти і явища, спираючись на набуті навички та накопичений досвід. Найвідповідальніша частина диспуту – ведення суперечки. Звичайно, не всі батьки можуть підтримати її, тому і ця форма роботи з батьками організовується рідко.

Рольові ігри – форма колективної творчої діяльності з вивчення рівня сформованості педагогічних умінь учасників. Зразковими темами рольових ігор з батьками можуть бути наступні: «Ранок у вашому домі», «Дитина прийшла зі школи», «Сімейний рада» та ін.

Однією з основних універсальних форм взаємодії школи з родинами учнів та пропаганди психолого-педагогічних знань є класні батьківські збори. Це школа підвищення у батьків компетентності в питаннях навчання дітей, що формує батьківське громадську думку, батьківський колектив. На зборах

можуть обговорюватися проблеми життя класу, завдання навчально-виховної роботи класу і т.д. Вони можуть бути організаційними, тематичними, підсумковими. Тематика батьківських зборів зазвичай визначається педагогами. Кожні батьківські збори вимагають від вчителя ретельної підготовки, створення свого роду « сценарію», програми, для того щоб вони проходили в обстановці зацікавленості, за активної участі батьків. Готуючись до зборів, бажано заздалегідь запропонувати батькам анкету з проблеми, яка виноситься для бесіди, порекомендувати прочитати книги або використовувати домашні твори дітей. Важливо заздалегідь продумати оформлення класної кімнати (оформити виставку творчих робіт, підібрати літературу для батьків, фрагменти творів, віршів дітей по темі).

В класних колективах щорічно планується по чотири класних батьківських зборів.

Класні батьківські збори включають в себе шість обов'язкових компонентів:

- аналіз навчальних досягнень учнів класу. У цій частині зборів класний керівник знайомить батьків з результатами навчальної діяльності класу. З рекомендаціями інших педагогів, що викладають у діте;
- знайомство батьків зі станом емоційного клімату в класі. Темою для розмови тут можуть бути взаємини учнів, зовнішній вигляд та інші питання;
- психолого-педагогічна освіта;
- обговорення організаційних питань (проведення екскурсій, класних вечорів, придбання навчальної літератури та ін.);
- рефлексія. Наприкінці батьківських зборів підводиться підсумок всьому сказаному;
- особисті бесіди з батьками.

Однією з форм співпраці класного керівника з групою найбільш досвідчених, ініціативних батьків є класний батьківський комітет. Батьківський комітет працює на основі положення про батьківський комітет школи. Він спільно з класним керівником і під його керівництвом планує, готує і проводить

всю спільну роботу з педагогічної освіти, встановленню контактів з батьками, наданню допомоги у вихованні дітей класу, організовує спільні дозвільні заходи, аналізує, оцінює і підводить підсумки співпраці школи і сім'ї (додаток В).

Наступним напрямком в організації співпраці класного керівника та батьків є формування у батьків розуміння приналежності до шкільного освітньо-виховного простору. За цими словами стоїть дуже багато.

У початковій школі класний керівник повинен знайомити батьків класу з традиціями школи, її історією, досягненнями у навчанні та вихованні учнів; з тими вимогами, які пред'являє школа до своїх учнів з перших днів перебування в ній, з системою контролю за виконанням домашніх завдань учнів. Це знайомство з Статутом навчального закладу, з правилами поведінки в класі, спортивній залі, бібліотеці, їдальні і т.д.

Формування здоров'я підростаючої людини відбувається протягом всього освітнього процесу, з використанням різних видів діяльності, форм, методів і прийомів. Однозначно, що без участі батьків учнів вся ця робота буде неефективною.

Велику частину дня учні проводять в стінах школи. Загальновідомо, що стан здоров'я дітей, значно залежить від умов, у яких перебувають діти (безпека перебування в школі, санітарно-гігієнічний стан приміщень, освітленість і температурний режим приміщень, нормальне функціонування всіх систем життєзабезпечення, затишок і комфортність приміщень і т.д.).

На розвиток дитини помітно впливає зацікавленість батьків шкільним життям. А тому, працюючи над вирішенням цього завдання, ми будемо невидимий ланцюжок між родиною і школою, який служить на благо усім учасникам навчально-виховного процесу.

Це спільні турботи про те, щоб усім було цікаво і затишно в школі, як у рідній домівці: вечори, конкурси, спортивні змагання, робота батьківського комітету (додаток Д).

Доброзичливість, відкритість у спілкуванні з батьками – перший крок до

співпраці з батьками.

Для багатьох батьків найважчий період починається тоді, коли дитина йде до школи. Щоправда, дехто вважає, що нині школа відповідає за виховання й навчання малюка, адже в школі працюють фахівці, які зобов'язані навчати. Проте найбільшого успіху в навчанні досягають ті діти, батьки яких усвідомлюють, що для того, щоб рівень знань, умінь, навичок дитини був високим, вони зобов'язані брати активну участь у навчальному процесі. Якщо дитина бачить активну участь батьків у навчанні, їх зацікавленість в її успіхах, вона намагається працювати ще більше. Тому для батьків майбутніх першокласників доцільно провести лекцію на тему «Роль батьків у готовності дитини до навчання» (додаток Г).

Об'єднання зусиль учителя та сім'ї школяра можливе за взаємного визнання ними рівноправності. Перший крок має зробити вчитель, оскільки до цього його зобов'язує професійний обов'язок.

Одним із провідних методів вивчення ефективності сімейного виховання є бесіда. Вона допомагає з'ясувати особливості характеру, мотиви поведінки дитини.

ВИСНОВКИ

Сьогодні проблема культури спілкування набуває, як ніколи, великого значення. Усі ми бачимо і відчуваємо на собі повсякденно, що культура спілкування в суспільстві низька.

З огляду на це, визначальною стає для нашого суспільства проблема вміння спілкуватись, як на офіційному, діловому, так і на побутовому рівнях.

Часті конфлікти та відсутність взаємопорозуміння, певних знань з конструктивного вирішення конфліктів, толерантного ставлення до своїх однолітків – і як наслідок низький рівень сприятливих умов у колективі. спілкування, оскільки відчувається недостатній рівень сформованості.

Культура спілкування – одна з базових особистісних характеристик, а людина є суб'єктом комунікації, коли здійснюється взаємодія з оточенням, опанування культурних традицій, особистість може оволодіти чітко визначеними засобами спілкування. Важливим під час спілкування для співрозмовників є власне наявність самого спілкування, а не його змісту. Оскільки, можливість висловитися, бути почутим означає відповідне поважне ставлення. Молодші школярі володіють значним рівнем мовного розвитку. Однак, мають труднощі у керуванні бесідою, можуть постійно відволікатися, змінювати одну тему на іншу, не вміють вислухати співрозмовників.

Вагому роль у формуванні культури спілкування школярів має особистість самого вчителя, який володіє керівною функцією та має бути взірцем для наслідування дітьми. Важливо при формуванні культури спілкування учнів в освітньому процесі створити та дотримуватися ефективних педагогічних умов і вибору оптимальних методів, засобів і форм педагогічного впливу.

Отже, проблема взаємозв'язку школи і сім'ї у формуванні комунікативних якостей дитини є досить актуальною на сучасному етапі розвитку суспільства.

Через сім'ю діти входять в суспільство. У сім'ї їм вручають естафету досвіду поколінь, котру вони повинні нести далі, щоб передати своїм дітям і внукам. Жоден освітній заклад не може дати того, що дає нормальна сімейна атмосфера, спілкування малюків із членами родини. Діти уподібнюються дорослим, копіюють їх, орієнтуються на їхню поведінку як на прообраз власних дій. То ж не дарма в народі кажуть: «Від доброго дерева – добрий пагінець одійде, од добрих батьків – добра дитина».

Враховуючи зазначене, необхідним є перегляд вчителем змісту, методів, засобів і форм роботи з батьками у створенні сприятливих умов формування культури спілкування молодших школярів, розвитку вмінь взаємодіяти з оточенням.

Отже, щоб максимізувати позитивний та звести до мінімуму негативний вплив родини на виховання дитини вчителю початкових класів необхідно пам'ятати внутрішньо сімейні психологічні фактори, що мають виховне значення: брати активну участь у житті родини; завжди знаходити час, щоб поговорити з дитиною; цікавитися проблемами дитини, виникаючими в її житті складнощами й допомагати розвивати свої вміння й таланти; не робити на дитину ніякого натиску, допомагаючи їй тим самим самостійно приймати рішення; поважати право дитини на власну думку; уміти стримувати власницькі інстинкти й ставитися до дитини як до рівноправного партнера, що просто поки що має менший життєвий досвід; з повагою ставитися до прагнення всіх інших членів родини.

Важливим напрямом в освітньому процесі є спрямовування учнів початкових класів на самовиховання та необхідність підтримувати бажання до самостійного формування культури спілкування.

Перспективним напрямком у дослідженні є поглиблення співпраці вчителя та оточення дітей у процесі формування культури спілкування.

Серед завдань педагога також має бути розвиток високого рівня, з використанням відповідних форм, методів і засобів формування культури спілкування учнів. Від активізації педагогічної діяльності вчителя залежать

подальші позитивні результати школярів. Вагома роль у формуванні культури спілкування належить розширенню та збагаченню словникового запасу молодших школярів, дотриманню правил і норм культури спілкування

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович С. Д., Чікарьова М. Ю. Мовленнєва комунікація : підручник. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 464 с.
2. Аметова Є. Р. Про значення сім'ї у формуванні вільної особистості дитини. *Педагогіка і психологія*. 2006. № 2. С.36.
3. Андреева В. М., Григораш В. В. Настільна книга педагога. Посібник для тих, хто хоче бути вчителем-майстром. Харків : Основа, 2009. 352 с.
4. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення: підручник. Львів : Світ, 1990. 232 с.
5. Бадер В. І., Васирина С. В. Редагування як засіб розвитку мовлення. *Початкова школа*. Київ. 1991. № 8. С. 24–27.
6. Батьківські збори. 1 – 4 класи / упоряд. М. О. Володарська. Харків : Ранок, 2010. 160 с.
7. Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології. *Педагогіка і психологія*. Київ. 1999. № 3. С. 5–14.
8. Бех І. Д. Проблема методів виховання у сучасній школі. *Педагогіка і психологія*. Київ. 1996. № 4. С. 136-138.
9. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1989. 476 с.
10. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : монографія. Київ : Слово, 2010. 374 с.
11. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : метод. посіб. Київ : Освіта, 2006. 270 с.
12. Використання гри для активізації навчально-виховного процесу : посіб. для студ. пед. вузу та викладачів / укл. В. Ф Мішкурова; Пагценко М. І. Київ : Науковий світ, 2001. С. 308.
13. Войтко В. І. Психологічний словник. Київ : Вища школа, 1992. 215 с.

14. Волкова Н. Професійно-педагогічна комунікація : навчальний посібник. Київ : Академія, 2006. 256 с.
15. Взаємодія школи і сім'ї у вихованні дітей та молоді. URL: https://pidru4niki.com/17760507/pedagogika/vzayemodiya_shkoli_simyi_vihovanni_ditey_molodi#google_vignette (дата звернення: 20.08.2023).
16. Гончар Т. І. Комунікативна культура в контексті психологічних теорій особистості. *Вісник книжкової палати*. Київ, 2003 № 5. С. 42-44.
17. Горностаї П. П., Титаренко Т. М. Психологія особистості: словник-довідник. Київ : Рута, 2001. 320 с.
18. Дербеньова А. Г. Довідник педагога-початківця. Харків : Основа, 2010. 160 с.
19. Діалогізація дидактичного процесу: гуманістична перспектива / за ред. А. Васильчука Київ: Правда Ярославичів, 2018. 164 с.
20. Дорошенко С. І. Основи культури і техніки усного мовлення. Харків : Основа, 2013. 106 с.
21. Заброцький М. М. Вікова психологія : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2002. 104 с.
22. Зоц В. А., Коломієць А. К. Кожна справа – творча, інакше навіщо? *Завуч*. Київ, 1999. №7. С. 13-15.
23. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посібник. Київ : Вища школа, 1997. 320 с.
24. Клименко В. В. Механізм творчості: чи можна його розвивати : науково-популярне видання. Київ : Шкільний світ, 2001. 196 с.
25. Костенко Т. М., Довгопола К. С. Нова українська школа : формування у молодших школярів навичок конструктивного спілкування : навч.-метод. посіб. Київ: Освіта, 2021. 160 с.
26. Корніяка О. М. Оптимальне педагогічне спілкування і його культура як передумова особистісного і комунікативного розвитку школярів. *Психологія: Збірник наукових праць*. Київ : Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. 2001. Вип. 12. 366 с.

27. Корніяка О. М. Психологія комунікативної культури школяра : Монографія. Київ : Міленіум, 2006. 336 с.
28. Кузнецова О. А. Педагогічні умови формування моральних норм поведінки молодших школярів. Миколаїв: ІЛІОН, 2004. 154 с.
29. Культура спілкування як засіб гуманізації стосунків між учнями. . URL: <http://studentam.net.ua/content/view/7523/97/> (дата звернення: 04.09.2023).
30. Макарова М. М. Комунікативна гра в молодших класах. Початкова школа. Київ, 2008. № 7. С.12-14.
31. Максименко С. Д. Психологія особистості : змістові ознаки. Гуманізація взаємин вчителя та учнів – необхідна умова особистісно орієнтованої освіти : наук. – метод. збірник. Житомир–Київ: ЖОШПО, 2004. С.3–17.
32. Максименко С. Д. Технологія спілкування. Комунікативна компетентність учителя : сутність і шляхи формування. Київ : Главник, 2005. 112 с.
33. Мальцева Т. Організація спілкування молодших школярів у різновіковій групі продовженого дня. Початкова школа Київ: 2012. № 3. 144 с.
34. Матюша І. Особистість і колектив як цілісна гармонійна система (психолого-педагогічний аспект). Київ : ІЗМН, 1997. 188 с.
35. Методи виховання у сучасній школі URL: <https://studfile.net/preview/6310033/page:3/> (дата звернення: 19.08.2023).
36. Науменко В. О., Захарійчук М. Д. Формування в дітей уміння говорити майстерно. Початкова школа. Київ: 2002 № 10 С. 116.
37. Омелянко В. Л., Кузьмінський А. І. Теорія і методика виховання : Навчальний посібник. Київ: Знання, 2008. 415 с.
38. Педагогіка партнерства : як успішно взаємодіяти з батьками. URL: <https://naurok.com.ua/post/pedagogika-partnerstva-yak-uspishno-vzaemodiyati-z-batkami> (дата звернення: 01.08.2023).
39. Про затвердження державного стандарту початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018р. № 87 URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-п#Text> (дата звернення: 06.09.2023).

40. Про освіту :Закон України від 16.07.2019р. № 38-39. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 06.09.2023).

41. Радевич-Винницький Я. К. Етикет і культура спілкування: навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 291 с.

42. Роль сім'ї в суспільстві та житті людини. URL:

<https://uahistory.co/pidruchniki/mogoryta-introduction-to-ukraine-history-and-civil-education-5-class-2022/4.php> (дата звернення: 19.08.2023)

43. Ротфорт Д. В. Взаємодія сім'ї та школи у формуванні культури здоров'я молодших школярів. Харків : Основа, 2013. 154 с.

44. Скоблікова О. В. Розвиток комунікативного мовлення першокласників. Харків : Основа, 2013. 159 с.

45. Сучасні форми проведення годин класного керівника URL:

<https://vseosvita.ua/library/embed/001nw3-6e75.docx.html> (дата звернення: 19.08.2023).

46. Формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі URL: <https://allbest.ru/o-3c0b65625b2bd78a5d43a89421206c27-7.html> (дата звернення: 27.07.2023).

47. Ціннісне ставлення до сім'ї, родини, людей : Виховні заходи 9 – 11 класи / уряд.: Л. Шелестова , Н.Чиренко, Н. Чернякова Київ : Шкільний світ, 2013. 128 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Ігри та завдання, які можна застосовувати на уроках з будь-якого навчального предмета (або в позаурочний час) для створення позитивної емоційної атмосфери, зняття напруги, формування навичок міжособистісного спілкування

Паперові м'ячики

Мета: підвищення рівня активності після тривалого сидіння або напруженої роботи; зняття відчуття тривоги або покращення настрою.

Хід гри: Учитель просить кожну дитину зробити м'ячик з паперу (краще обирати м'який папір). Клас ділиться на дві рівні групи, кожна з яких відходить до протилежної стіни. Перед учнями вчитель клейкою стрічкою позначає лінію на підлозі. Бажано, щоб групи розділяло не менше 3–4 м. За командою вчителя гравці починають кидати паперові м'ячики на територію суперника, намагаючись якомога швидше позбавитись тих, які опинились на їхній території. Заборонено виходити за лінію. Гра триває 3–4 хв.

Улови ритм (від 8 років)

Мета: гра рекомендується особливо для великих груп. Дозволяє дітям виразити внутрішню тривогу, нудьгу, втому тощо, а також навчитися чути іншого та узгоджувати свої дії. На початку гри неминучим є звуковий хаос. Але із часом формується ритмічна структура, яка об'єднує всіх учасників.

Хід гри: Учитель пропонує дітям стати в коло і заплющити очі. За сигналом кожна дитина починає відбивати долонями ритм, який їй зараз подобається. Спочатку учні чують тільки себе. Проте потроху починають чути

ритм сусідів і створюють спільний ритмічний малюнок. Якщо виходить, можна розплющити очі і, спілкуючись поглядом, узгоджувати спільний ритм.

Сонько (від 9 років)

Мета: гра допомагає дітям розслабитися, а також навчитися працювати в парі.

Хід гри: Діти об'єднуються в пари. Дитина, яка виконує роль сплячого, робить вигляд, що міцно заснула: вмощується зручно, заплющує очі та розслаблює м'язи. Партнер починає дуже легко і повільно торкатися її рук і ніг. Сплячий повинен бути весь час розслабленим і не опиратися рухам. Через 2 хвилини діти міняються місцями. Ця гра може проводитися як за партами, так і в м'якому куточку.

Диригент (від 9 років)

Мета: підбадьорити дітей, покращити їхній настрій, налаштувати на групову роботу.

Хід гри: Під час гри потрібно використовувати бадьору, енергійну музику, бажано зі зростальним темпом. Учитель просить учнів стати біля парт і приготуватися слухати музику. Нехай кожен уявить себе диригентом оркестру. За бажанням можна заплющити очі. Педагог звертається до учнів: «Відчуйте енергію музики та пропустіть її крізь усе тіло. Спробуйте ритмічно рухати руками, ніби керуєте великим оркестром». Наприкінці вчитель пропонує подякувати одне одному аплодисментами.

Секретний напис

Мета: ця гра може стати приємним завершенням навчального дня. Вона допомагає налагодити контакт учителя з учнями, сприяє взаєморозумінню.

Хід гри: Учитель пропонує перед тим, як іти додому подарувати кожному учневі по літері. Він обирає одну букву з імені дитини і малює її «чарівною паличкою» на долоньці або спині учня. Учень повинен відгадати, що це за буква. Для більш старших дітей малювати можна геометричні фігури, склади, цифри тощо.

Вираз обличчя

Мета: гра допомагає дітям навчитися бути уважними до інших людей, звертати увагу на їхню міміку та розуміти ті почуття, які вона виражає. А також навчитися виражати власні почуття.

Хід гри: Учитель пропонує дітям відгадати емоцію, яку демонструє на власному обличчі (сум, радість, здивування, злість та ін.), і просить зобразити таку саму емоцію. Можна також використовувати жести. Також можна стати спиною один до одного, обрати вираз обличчя і швидко повернутися. При цьому спробувати зобразити однакову емоцію, не домовляючись заздалегідь. Можливий варіант, коли аналогічним чином грають пара з парою.

Здогадайся! (від 9 років)

Мета: гра вчить дітей ставити запитання та не боятися відповідати. Через страх помилки (який часто прищеплюється в школі) учні починають боятися відповідати «не знаю» або висловлювати припущення, якщо не впевнені у правильності. Ця гра заохочує розмірковувати та висловлювати свої думки.

Хід гри: Учитель просить учнів підготувати аркуш паперу й олівець. Він запитує в дітей: чи можуть вони навести приклад твердження, у правильності якого абсолютно впевнені? А назвати щось, у чому вони впевнені тільки приблизно? Твердження, в якому вони зовсім не впевнені, а лише здогадуються? Інколи на складне запитання ми одразу відповідаємо «Не знаю!», але часто слід зупинитися, подумати — і здогадатися. Тому вчитель пропонує пограти у цю гру. Він просить дітей заплющити очі, послухати запитання і дати відповідь уголос. Педагог може ставити запитання, які стосуються класу (наприклад: Скільки столів у класі? Скільки сьогодні хлопчиків і дівчаток прийшло на уроки? У скількох дітей світле волосся? Скільки дітей сьогодні прийшло в джинсах? В якому настрої сьогодні вчитель, сусід по парті? тощо), а може в межах уроку ставити запитання з теми, яку зараз вивчають. Педагог просить взяти папір і записати на ньому ім'я когось з однокласників або вчителя. Придумати запитання до цієї людини і записати його, після цього заплющити очі й уявити, що підходиш до людини і ставиш це запитання, продумати, яким чином можна зробити це якомога тактовно, щоб не

образити людину, спробувати здогадатися, що може відповісти ця людина. Тепер можна розплющити очі й записати відповідь. Наприкінці можна дати можливість дітям зачитати свої запитання і відповіді. Після цього можуть висловитися і ті, кому були адресовані запитання. Доцільно обговорити, хто і що відчував під час гри.

Роздуми (від 8 років)

Мета: розвиток і підтримка допитливості, вміння ставити запитання, шукати відповіді та аргументувати їх.

Хід гри: Учитель просить дітей підготувати аркуш паперу й олівець. Педагог пропонує поміркувати над тим, які питання найбільше хвилюють дітей. Про що вони часто думають? Про успіх у житті? Про майбутнє? Гроші? Друзів? Учитель просить кожного учня записати одне або два питання, над якими йому цікаво поміркувати. Як варіант можна об'єднати учнів у пари або мікрогрупи і запропонувати знайти ті спільні питання, які цікаві для обох учнів (або групи). Якщо в дітей є сформульовані відповіді на зазначені запитання, їх також можна записати. Після виконання завдання вчитель розпитує дітей: у який час доби, день тижня вони зазвичай розмірковують над цими запитаннями? Чи є в них місце, де вони можуть усамітнитися й подумати? Чи є людина, до якої вони можуть звернутися із таким запитанням? Другий варіант цієї гри. Дітям роздаються білі і червоні картки. Учитель просить на білій написати питання, яке здається простим і зрозумілим, а на червоній – складне запитання, на яке важко знайти відповідь. Усі картки складаються у скриньку. Потім діти по черзі дістають картку, читають запитання і дають на нього відповідь. Якщо учень не готовий чи не хоче відповідати на запитання (особливо на червоній картці), потрібно запропонувати йому витягти іншу картку. Наприкінці слід обговорити, які питання були найцікавіші, на які складніше було давати відповідь, чи отримували діти задоволення, відповідаючи, які відповіді були більш цікаві, влучні, спірні. Цю гру можна проводити, використовуючи як загальні питання, так і питання в межах певного навчального предмета, завершуючи вивчення конкретної теми. Особливо ця гра доцільна на уроках

читання, «Я досліджую світ».

Постав запитання (від 8 років)

Мета: формувати вміння ставити запитання, розвивати сміливість під час спілкування, поглиблювати знання з певної теми. Ця гра можна повторювати на різних уроках та під час вивчення різних тем. Обираючи тему для гри, учителю потрібно врахувати рівень знань дітей, а також серйозно ставитися до кожного запитання, навіть до тих, які здаються простими. Окрім того, важливо пояснювати, що вміння ставити запитання так само важливе, як і вміння знаходити правильні відповіді.

Хід гри: Учитель пояснює важливість запитань, розказує, що запитання бувають різні. Пропонує учням дати відповіді на кілька запитань: «Ким ви хочете бути, коли виростете? Чи хочете мати собаку? Чи хоче хтось стати дослідником? Хто б із вас хотів стати запитанням? Хто б із вас хотів стати відповіддю?». Учитель звертається до учнів зі словами: «Запитання – це особливий інструмент, який дозволяє краще зрозуміти інших людей та навколишній світ і який допомагає краще зрозуміти самого себе. Я зараз назву ключове слово, і кожен повинен скласти до нього запитання. А я буду записувати ваші запитання на дошці. Ключове слово – друзі». Також можна використовувати й інші ключові слова, які цікаві для дітей цього віку: їжа, батьки, повітря, тіло, музика, велосипед, собака, почуття та інші. Після того як кожна дитина поставить своє запитання, група разом обговорює їх, обирає найцікавіші, намагається дати відповіді. Ключове слово може стосуватися теми уроку. Інший варіант: учитель заздалегідь добирає фотографію людини або певної ситуації, і питання формулюються до картинки або світлини. Аналізуючи гру, слід обговорити такі питання: Чи легко вигадувати цікаві запитання? Чому так важливо вміти ставити запитання? Хто в класі поставив найбільше запитань? Хто у твоїй родині ставить найбільше запитань? Чи бувають «заборонені» запитання?

Дивні запитання – дивні відповіді (від 9 років)

Мета: розвиток творчої активності, уміння ставити нестандартні

запитання, навичок спілкування у нестандартних ситуаціях, створення позитивної атмосфери. Діти вчать ставити «дивні», тобто фантастичні й суперечливі запитання і давати на них такі самі нестандартні відповіді.

Хід гри: Розпочати слід з кількох «дивних» запитань від учителя, а дітей попросити дати на них цікаві відповіді. Наприклад: «Чого б ти хотів більше: бути присутнім під час створення світу і написати про це або бути свідком кінця світу і написати про це? Який колір смачніший: зелений чи червоний? Яким вченим ти б хотів бути: тим, хто винайшов ліки від раку, чи тим, хто переміг голод на всій планеті? Із ким ти б хотів провести цілий день: з... чи з... (назвати двох осіб, популярних у класі, або героїв кіно, казок, відомих людей тощо)? Поступово вчитель пропонує дітям вигадувати власні цікаві запитання. Можна пропонувати складати питання і відповіді у межах певної теми: спорт, харчування, історія, гра, навчальний предмет, тема уроку тощо. Наприкінці учитель пропонує дітям відповісти на такі запитання: «Що вам більше сподобалось: дивні запитання чи дивні відповіді? Яке запитання сподобалось найбільше? Яка відповідь сподобалась найбільше? Чи сподобалась гра? Чому?»

Правда чи обман? (від 9 років)

Мета: краще пізнати одне одного, оцінити себе зі сторони, задуматися про правду і брехню у спілкуванні.

Хід гри: Учитель пропонує дітям уявити, що вони випили чарівне зілля. І через це кожен з них мусить сказати про себе два правдиві факти й одну брехню. А інші повинні спробувати відгадати, де правда, а де обман. Спочатку вчитель повинен сказати щось про себе. Бажано показати, що мова має йти не про щось поверхове, а про щось більш глибоке. Обговорюючи гру, доцільно запитати в учнів: «Про кого з однокласників ти дізнався щось нове? Чи часто виходило визначити обман? Що ти виграєш, коли кажеш правду про себе? А коли інші говорять про себе правду?». **Мої правила (від 8 років)** **Мета:** гра дозволяє дітям усвідомити власну позицію щодо шкільних та інших правил, зрозуміти їхню важливість. **Хід гри:** Учитель просить всіх підготувати аркуш паперу та ручку (олівець) і звертається до учнів: «Уявіть собі, що наш клас – це

королівство, а кожен з вас – його король чи королева. Нехай кожний вигадас і запише 3 правила, які вважає розумними (правила, які допомагають усім бути друзями, підтримувати чистоту в класі тощо)». Діти по черзі зачитують свої правила й обговорюють їх. Далі ставляться запитання: «Яке зі своїх правил вам здається найважливішим? Яке чуже правило сподобалось? Як ви думаєте, як були створені загальношкільні правила? Яке шкільне правило вам подобається, а яке ні?».

Помилки (від 9 років)

Мета: побороти страх помилок, сформуванню розуміння, що помилки – це важлива частина процесу навчання, що деякі помилки незначні, а деякі мають важкі наслідки, які складно виправити.

Хід гри: Учитель розповідає дітям відомий анекдот про людину, яка шукала загублений годинник під ліхтарем, бо там світліше і краще видно. Педагог обговорює з дітьми те, що всі інколи роблять не дуже розумні вчинки. Він питає в учнів, чи можуть вони навести приклад якогось не дуже розумного власного вчинку або уявити якусь дурницю, яку б вони із задоволенням зробили, якби набрались сміливості. Можливо, хтось хоче припинити робити щось безглузде, але чомусь не може? Коли діти дадуть відповіді на ці запитання, спитайте, чи можна на чужому досвіді навчитися уникати помилок. Чи існують люди, які взагалі не роблять помилок? Які помилки мають погані наслідки? Які помилки можна вважати незначними?

Учителю, до дошки! (від 8 років)

Мета: розвиток упевненості в собі, формування навичок спілкування та презентації, покращення стосунків учень – учитель. Учні можуть у цій грі виступати як спеціалісти у багатьох сферах: електронні ігри, сучасна музика, спортивні ігри, сучасний молодіжний сленг, технічні новинки тощо. Можливість виступити вчителем перед класом допоможе дитині відчувати себе більш упевнено, спробувати себе в новій ролі, набути навичок презентації. Доцільно періодично надавати учням можливість виступити експертом з теми, яка їх дійсно цікавить. Пізніше, коли клас звикне до цієї гри, можна давати

дітям завдання підготувати урок на тему, про яку вчитель не знатиме заздалегідь.

Хід гри: Можливо, для цієї гри знадобиться аудіо або відеотехніка. Учитель просить дітей пригадати, коли вони стали вчителями для своїх мамі або тата. Розпитує, у чому вони, на їхню думку, розбираються краще за дорослих. Чи можуть розказати вчителю щось, про що знають більше? Педагог пояснює, що кожна людина в житті буває і вчителем, і учнем, він теж хоче інколи бути учнем. Наприклад, можна розпочати з музики. Адже напевно існують музичні твори та виконавці, про які учні знають набагато більше, ніж їх учитель. Педагог просить дітей підготуватися і провести короткий «урок» на тему творчості якогось виконавця, зокрема пісні, яка їм подобається. Можна принести у клас запис цієї пісні і прослухати її разом, обговорити її текст. Під час виступу дитини вчитель сідає на її місце за партою і виступає в ролі учня. Після проведення такого уроку слід поставити запитання: «Чи сподобалось тобі бути вчителем? Чому? Чого ви б хотіли навчити вчителя? Чи вчите ви інколи інших дітей?».

Додаток Б

Виховні заняття з культури спілкування

Тема. Культура спілкування

Мета: вчити дітей вживати слова ввічливості, розширити їх словниковий запас; розвивати вміння правильно вітатися; виховувати в дітей шанобливе ставлення до оточуючих.

Хід заняття

1. Організація учнів до заняття.

2. Актуалізація опорних знань.

Бесіда з учнями.

– Усім подобаються казки? А які казки – ваші улюблені? (Відповіді дітей.)

– От бачите, діти, вам подобаються казки тому, що на казкових героїв чекають цікаві пригоди, багато несподіванок, а ще тому, що в казках усе закінчується добром. Лагідні, веселі, сміливі перемагають злих і підступних, боязких і жадібних. У цьому добрим героям завжди допомагає природа, речі. Як ви думаєте, чому? (Відповіді дітей.)

– Давайте пригадаємо казку “Гуси–лебеді”. Що там відбувається? (Відповіді дітей.) – Звернемо увагу на два моменти в казці: коли дівчинка розшукує братика й коли біжить із ним додому.

– Чому Піч, Яблунька й Річка не відповіли Маші на запитання? (Діти відповідають.) – Вірно, вона погано до них звернулася, була непривітна, образила їх. А чому потім вони їй допомогли? (Відповіді дітей.)

– Дівчинка оцінила їхню працю, відгукнулася на їхні прохання, була лагідною, їм стало приємно, що дівчинка дуже добре до них звернулася. Отже, який висновок робимо? Робота з прислів'ям.

Є таке прислів'я: “Лагідне слово – що ясний день”. Як ви розумієте його? (Відповіді дітей, психолог узагальнює.)

1. Оголошення теми й мети заняття.

Отже, на сьогоднішньому занятті ми вестимемо розмову про те, як поводяться культурні люди.

2. Робота з новим матеріалом.

3. Словникова робота. Кожна людина живе серед інших людей.

Культура спілкування – це стосунки між людьми, це вміння користуватися ввічливими словами, робити гарні вчинки. Пояснення слів привітання.

Добрий день, друзі, – легко та звично я вимовила цю фразу. А ви так само легко відповіли: Добрий день? Ви, мабуть, дуже б здивувалися, коли початок був би таким: Їли ви сьогодні? Чи здорова ваша худоба?

До вашого відома, це теж слова вітання – саме так зверталися, зустрічаючись у давнину, люди в Китаї та Монголії.

Для нас це звучить дуже смішно, але, насправді, ці люди бажали один одному добробуту в сім'ї, здоров'я. Мир вам! Мир вам і достаток! – так звучали ці привітання.

Ще існує гарний звичай знімати головний убір та рукавичку при привітанні. Він також давній, ще з часів лицарів, які мандрували світом.

Коли вони зустрічали знайомого, то знімали шолом і рукавичку, це означало: Не бійся, бачиш, моя голова відкрита. Я тобі довіряю. Моя долоня тепла, зброї у ній немає. Вітатися за руку можна тільки з дуже близькою людиною, товаришем, другом.

А якщо вітаються люди різного віку, то першим подає руку старший. Бесіда про правильне вітання.

Заключне слово вчителя. Словами Доброго ранку! Добрий вечір! Здрастуйте! користуються дорослі й діти. Словами ж Привіт! і Салют! можуть користуватися між собою тільки близькі люди, ровесники, товариші. До дорослої людини так звертатися не можна. Дорослі вживають ще й такі слова: Доброго вам здоров'ячка,

Моє вам шанування!.

4. Підсумок заняття.

– Ми багато говорили про слова-привітання. А тепер я хочу перевірити, як ви їх запам'ятали. Потрібно продовжити висловлювання.

Зазеленіє древній пені. Коли почує... (Добрий день.)

Коли згасає сонце у росі й зоря лягає лагідно на плечі.

Серед знайомих, рідних голосів ми чуємо привітне... (Добрий вечір.)

Щоб знов зустрітися в годину призначену, Кажу щиро завжди я всім...
(До побачення.)

– Діти, я дякую вам за гарні відповіді, за активність на занятті.

Тема. У країні ввічливості.

Мета: вчити дітей бути ввічливими, дотримуватись правил етикету; розвивати комунікативні здібності, увагу, пам'ять, мислення, жестикуляцію та міміку, розширювати словниковий запас.

Хід заняття

Привітання.

Діти утворюють півколо.

Ведучий.

– Якось ми з вами згадували слова привітання і з'ясували, що їх треба вимовляти доброзичливо. Але іноді буває так, що ваша подруга (друг) далеко від вас, ви не можете підійти до нього, а кричати слова вітання негарно. Як тоді можна привітати один одного? (Кивнути головою, махнути рукою.)

– А якщо друг або подруга дуже зайняті, наприклад, малюють, коли ви входите до класу, як тоді їх можна привітати? (Торкнутися плеча, руки, сісти поруч і легенько торкнутися плеча.)

– Як вітають один одного чоловіки, хлопчики? (Рукоштованням.)

– А зараз кожен по черзі виходитиме в центр, повертатиметься обличчям до групи і вітатиметься з усіма або з кимось одним, обираючи будь-який спосіб і намагаючись не повторювати ті, що вже були. Ми разом повторимо запропоноване привітання. Після завершення вправи можна звернутися до групи із запитанням: яке з привітань вам особливо запам'яталося (сподобалося)

і чому?

Вправа збагатить досвід дітей із встановлення контакту, допоможе їм стати комунікабельними.

Бесіда «Правила ввічливості».

– Що таке ввічливість?

– Яку людину називають ввічливою?

– Які слова ввічливості ви знаєте? (Будь ласка, спасибі, добрий день, будьте здорові, вітаю, здрастуй.)

– Що таке чесність?

Гра «Влови слово».

Ведучий читає ряд слів, серед яких звучать і слова ввічливості. Учні, почувши таке слово або словосполучення, плескають у долоні. Переможе той, хто зробить найменше помилок.

Гра-пантоміма «Весела розмова».

Учні утворюють групи по четверо. Двоє готуються продемонструвати бесіду з елементами ввічливості, а двоє інших намагаються побачити й запам'ятати ці слова. Потім пари міняються місцями. Підсумки роботи. Прощання «Коло дружби».

Тема. Де живуть чарівні слова?

Мета: закріпити набуті знання, удосконалювати навички культури спілкування; розвивати комунікативні здібності, увагу, пам'ять.

Хід заняття

Привітання.

Ведучий. Усміхніться! Скажіть добрі слова один одному. Сьогодні ми вирушимо в подорож і пошукаємо, де живуть чарівні слова.

Вправа «Складаємо абетку гарних слів».

А – акуратний, апетитний, ангельський, активний;

Б – благородний, бережливий, безкорисливий, благодійний, бездоганний;

В – ввічливий, великодушний, веселий, вихований, всезнаючий тощо. Цю вправу виконують усі разом.

Ведучий записує слова на дошці, а учні заводять зошит-словничок.

На одну букву відводиться півсторінки. Працювати з абеткою продовжують вдома та на інших заняттях.

Рухлива гра «Запрошення на порожній стілець».

Діти утворюють пари. Один сідає на стілець у колі, інший стає за стільцем. Дитина, яка залишилася без пари, стає за спинкою стільця. Її завдання – запросити когось із тих, хто сидить, на свій стілець. При цьому вона має послуговуватися тільки мімікою та жестами, а не словами. Ті, хто сидить, мають сісти на вільний стілець. Завдання тих, хто стоїть за спинками стільців, – утримати своїх напарників. Але постійно тримати руки на плечах не можна. Через якийсь час діти міняються ролями.

Вправа «Як краще розмовляти».

Діти сідають у коло. Ведучий. Зараз ми розділимося на пари й поговоримо про свої улюблені іграшки, повернувшись один до одного спиною.

Приготуйтеся. Починаймо бесіду. Через хвилину ведучий пропонує дітям розповісти один одному в парах про свої улюблені мультфільми – один сидячи, інший стоячи і навпаки обличчям один до одного. Ще через хвилину – поговорити про тварин, що жили або живуть у дітей вдома. Цю частину завдання діти виконують, сидячи обличчям один до одного.

Під час обговорення вправи ведучий запитує, як було складніше розмовляти, а як – зручніше?

Ведучий радить дітям запам'ятати: під час розмови з людиною не слід повертатися до неї спиною; потрібно підводитися з килима, коли з тобою розмовляє друг, або запрошувати його сісти поруч тощо.

Підсумки роботи. Прощання «Коло дружби». Тема. Слухати і чути. Мета: вчити дітей правил культури спілкування; розвивати увагу, слухову пам'ять; виховувати уважність, чуйність, доброзичливість. Хід заняття Привітання. Можна провести у формі “зіпсованого телефону”. Передавати слова: “Привіт! Я дуже рада з тобою тут спілкуватися”.

Бесіда «Як треба слухати».

Ведучий. Слухання – це не просто мовчання, а своєрідна робота.

Щоб співрозмовник виконував цю роботу, має бути бажання почути, інтерес до новини. Вправа «Послухай і розкажи іншому».

Діти сідають півколом. Ведучий. Коли ви слухаєте когось, щоб потім усе почуєте розповісти іншим, то повинні бути дуже уважними. Зрозуміло?

– А зараз підійдіть до мене (дорослий називає імена 3-5 учнів).

– Один з вас послухає мою розповідь, передасть її другому, другий – третьому, і так по черзі ви розповісте її один 95 одному.

– Нехай Андрій залишиться тут, а інші почекають якийсь час за дверима.

Ведучий зачитує Андрієві такий текст:

– Учора в центрі великого міста була пожежа. Згоріло три будинки. Завдано збитків на 12 тисяч (мільйонів або мільярдів) грн. 17 родин залишилися без житла. Рятуючи маленьку дитину, яка спала у своїй кімнаті, пожежник обпік собі руки. Швидка медична допомога доправила його до лікарні. Дорослий по черзі запрошує учасників, що очікують за дверима. Кожен з них слухає повідомлення попереднього і розповідає його наступному учасникові.

Останньому учасникові дорослий пропонує розповісти про те, що відбулося вчора. Діти аналізують, як змінилася розповідь: що в ній упущено, що перекручено і внесено нового.

Рухлива гра «Слухай звуки».

Гравці йдуть по колу. Коли ведучий плескає в долоні раз, діти зупиняються і стають у позу лелеки (на одній нозі, руки в сторони).

Якщо ведучий плескає двічі, усі стають у позу жабки (присісти, п'ятки разом, носки та коліна в сторони, руки між ногами на підлозі).

На три сплески гравці поновлюють ходьбу.

Підсумки роботи.

Вправа-гра на саморозслаблення «Бурулька».

У нас під дахом Білий цвях висить. Сонце зійде – Цвях упаде. Перший і другий рядки – руки над головою.

Третій і четвертий рядки – опустити розслаблені руки і присісти.

Тема. Правила культури спілкування.

Мета: закріпити знання дітей про вживання слів ввічливості та вітання, ознайомити з правилами спілкування та поведінки для хлопчиків і дівчат; формувати навички культури спілкування; виховувати бажання вдосконалювати себе у спілкуванні.

Хід заняття

1. Організація учнів до заняття.

2. Актуалізація опорних знань.

Гра “Вгадай “Чарівні слова”.

– Які чарівні слова вживають при звертанні? (Будь ласка.)

– Яким словом висловлюють вдячність? (Дякую.)

– Прощаючись, бажають... (На все добре.)

– Форма подяки. (Велике спасибі)

– При прощанні говоримо.... (До побачення.)

– В будь-якій ситуації, коли прощаємося. (Прощайте.)

3. Оголошення теми і мети заняття.

4. Сприймання й усвідомлення учнями навчального матеріалу. Щоб бути людиною, треба вміти жити з людьми: говорити, сміятися, переживати, допомагати один одному, радіти, приязно дивитися один одному в очі. Це все називається спілкуванням.

Вміння спілкуватися – важлива ознака вихованої людини. Є прості секрети спілкування, котрі допомагають бути щирим другом, вірним товаришем.

5. Розгляд ілюстрацій у підручнику «Віконечко».

Метод «Карусель». – Розгляньте малюнок. Чи правильно робить хлопчик? Чому ви так вважаєте? (Обговорення й об’єднання в групі тих дітей, чії думки співпали.)

Робота в групах.

– Як потрібно було покликати товариша правильно? (Відповіді дітей.)

– Отже, не забувайте, що перед звертанням, ви повинні привітатися,

назвати з якої причини ви хочете бачити свого друга.

Фізкультхвилинка. Да-да-да, ду-ду-ду. Хто це грає на дуду?

Я стою – вслухаюся, радісно всміхаюся.

6. Узагальнення вивченого, закріплення отриманих знань.

Гра «Чемно – нечемно».

– Якщо чемно – плескаєте в долоні двічі, нечемно – один раз. Привітатися під час зустрічі... Штовхнути й не вибачитися... Не підвестися, звернутися до вчителя... Підняти річ, яка впала... Розглянемо цю ситуацію методом «Симуляції». Діти, уявіть собі: розмовляють два вчителі, а у вас термінове повідомлення, як би ви звернулися до вчителя? Дійсно, вірно. Нам не треба забувати про слова ввічливості.

Метод «Позначки».

У вас на партах лежать правила спілкування хлопчиків і дівчаток. Підкресліть ті з них, які на вашу думку, слід виконувати всім – зеленим кольором; тільки хлопчикам – синім, тільки дівчаткам – червоним. Будьте уважні. Я читаю, підкреслюйте номер правила відповідним кольором. Правила спілкування хлопчиків і дівчаток:

- зустрівши знайомих, привітайтеся. коли вітаєшся, зніми шапку;
- не перебивай, коли хтось розповідає що-небудь;
- якщо немає вільного місця, поступися своїм;
- якщо хтось що-небудь загубив, підними й подай;
- не ображай і не тягни за косу дівчинку. не дражни хлопчиків;
- не підкладай жувальну гумку на стілець. вмій зберігати таємниці.

7. Підсумок заняття.

– Про що ми говорили сьогодні на занятті?

– Що вам найбільше сподобалося?

– Як потрібно поводитися з оточуючими ровесниками? Я думаю, що ви будете користуватися секретами спілкування.

Секрети спілкування: називати друга по імені; бути уважним до тих, хто тебе оточує; уміти уважно й терпляче слухати іншого; бути ввічливим; уміти

поставити себе на місце іншого.

І запам'ятайте на все життя правило: Роби завжди так, як би ти хотів, щоб інші чинили щодо тебе.

Додаток В

План роботи з батьківською громадськістю в 1 класі

Строк проведення	Найменування справ
Вересень	1. Батьківські збори «Давайте познайомимось». 2. Анкетування батьків. 3. Вибори батьківської ради та планування її діяльності. 4. Формування картотеки родин учнів
Жовтень	1. Відвідування родин учнів. 2. Збори батьків та учнів із планування спільної діяльності «Наші загальні справи». 3. День відкритих дверей. Екскурсія по навчальних кабінетах школи «Знайомимось з нашими вчителями». 4. Педагогічна консультація для батьків «Як допомогти дитині добре вчитись»
Листопад	1. Аналіз навчальної роботи за I чверть. Лист батькам про досягнення дітей у різних видах діяльності. 2. Лекція психолога «Пізнавальні процеси особистості й умови її розвитку». 3. Відвідування родин учнів. 4. Індивідуальні педагогічні доручення окремим батькам з підготовки до обміну досвідом на батьківських зборах на тему «Пізнавальні ігри в родині»
Грудень	1. Батьківські збори «Розвиток пізнавальних інтересів дітей у родині». 2. Виставка для батьків та учнів «Ми - люди творчі». 3. Колективна творча справа «Готуємось до Нового року»
Січень	1. Відвідування родин учнів. 2. Творчий звіт учнів перед батьками за підсумками II чверті. 3. Лижна прогулянка за місто разом з батьками
Лютий	1. Тематична консультація для батьків хлопчиків «У родині росте син». 2. КВК дітей і батьків
Березень	1. Свято мам і бабусь. 2. Тематична консультація для батьків «У родині росте дочка». 3. Спільне формування програми гуртка для дівчинок «Дівичі-майстрині» (ведуть мами). 4. Відвідування родин учнів
Квітень	1. Створення екрана успішності учнів. 2. Виставка кращих робіт учнів, зошитів, щоденників.

	<ol style="list-style-type: none"> 3. Лекція «Традиції сімейного читання». 4. Огляд літератури для батьків «Домашня бібліотека»
Травень	<ol style="list-style-type: none"> 1. Анкета для батьків «Плани на літо». 2. Збори батьків та учнів «Підсумки року». 3. Підготовка листів подяки. 4. Концерт для батьків
Червень	<ol style="list-style-type: none"> 1. Одноденний похід учнів і батьків 2. Благоустрій класної кімнати

Додаток Г

План роботи батьківського комітету

№ пп	Зміст роботи	Дата	Відповідальні
	I засідання		
1 2 3 4 5	Розподіл доручень між членами БК Навчання членів БК(бесіда класного керівника про права і обов'язки членів БК). Обговорення плану роботи БК на навчальний рік. Ознайомлення з планом виховної роботи з учнями на I півріччя. Організація безкоштовного харчування дітей.	Вересень	Голова БК, класний керівник
	II засідання		
1 2 3	Про результати перевірки зовнішнього вигляду учнів, санітарного стан класу. Звіт про успішність учнів. Надання матеріальної допомоги учням	Жовтень	Медсестра Класний керівник Голова БК
	III засідання		
1 2 3	Про роботу БК з сім'ями, які негативно впливають на виховання дітей. Робота з важковиховуваними дітьми. Про підготовку сімейного ранку "Генеалогічне дерево моєї сім'ї".	Листопад	Голова БК Класний керівник
	IV засідання		
1 2 3	Повідомлення членів БК про відвідування сімей учнів членів БК з метою вивчення організації вільного часу школярів. Обговорення питань: а) про збереження, підручників. Результати перевірки щоденників і зошитів учнів;	Грудень	Члени БК

	б) організація і проведення Новорічного свята, свята Різдва. Організація силами батьків гуртків для учнів		
	V засідання		
1	Обговорення плану виховної роботи з учнями на II півріччя.	Січень, лютий	Класний керівник
2	Надання матеріальної допомоги дітям-півсиротам.		Голова БК
3	Звіт про успішність учнів.		
4	Про педагогічний всеобуч батьків		
	VI засідання		
1	Відвідування виставки творчих робіт учнів.	Березень	Члени БК
2	Обговорення питань: а) про збереження підручників; б) організація веселого відпочинку дітей на канікулах; в) підсумки рейдів про організацію робочих місць учнів вдома		
	VII засідання		
1	Організація походів вихідного дня.	Квітень	Голова БК
2	Спостереження спортивних змагань.		Члени БК
3	Участь батьків і учнів в озелененні школи.		
	VIII засідання		
1	Про участь учнів та їх батьків у ремонті школи.	Травень	Голова БК
2	Про проведення екскурсій в музеї.		Класний керівник, директор школи
3	Організація літнього відпочинку дітей-напівсиріт та дітей з багатодітних сімей.		

Додаток Д

Лекція на тему:

«Роль батьків у готовності дитини до навчання»

Дорогі батьки! Необхідність здійснення занять з п'ятирічними дітьми зумовлена відсутністю у нашій місцевості дошкільного виховання. Це затримує загальний розвиток дітей, ускладнює навчання у початкових і згодом у старших класах.

У дошкільному закладі створені сприятливі умови для розвитку дитини – коротка тривалість занять, культурне дозвілля, обов'язкові прогулянки, відпочинок, регулярність харчування, довільний рух, дотримання санітарно-гігієнічних вимог. І ось такий режим змінюється шкільним – уроками, нерухомим сидінням за партою, відсутністю прогулянок.

Нам треба найбільше задуматись над тим, щоб «школа не забрала в малюків їхніх дитячих радостей». Навпаки, треба так ввести їх у шкільний світ, щоб перед ними відкрились нові радощі, щоб пізнання не перетворилось на нудне навчання.

Щоб діти змогли легко адаптуватись до шкільного життя, до школи їх треба обов'язково готувати.

Протягом дошкільних років потрібно виявити і розвинути багатий потенціал, закладений від народження. Дуже важлива у цей час поведінка батьків. Протягом періоду становлення, поки дитина визначає для себе характерні способи спілкування в неї виробляється стійкий особистий стиль та з'являється уявлення про саму себе.

Батькам обирати: чи забезпечити дитині якнайсприятливіші (наскільки дозволяє ваш образ і рівень життя) умови, чи пускати розвиток дитини на самоплив. Якщо ви обираєте другий варіант, то назавжди втрачаєте можливість орієнтувати дитину на максимальне розкриття її внутрішнього потенціалу [2].

Ось декілька рекомендацій із підготовки до шкільного навчання:

– ви є мовним та мовленнєвим зразком для дитини, оскільки вона

вчиться говорити, наслідуючи, слухаючи, спостерігаючи і торкаючись руками;

- ваша дитина обов'язково говоритиме так, як говорять її рідні та сусіди; дитина успішніше засвоює мову, коли дорослі слухають її, спілкуються з нею;
- мова та мовлення набагато краще розвиваються в середовищі спокою, безпеки та любові, бо в таких умовах виникає більше нагод для бесід.

Батькам належить виняткова роль у навчанні малюка активно думати й говорити. Дитина має бачити, чути, торкатися руками, куштувати на смак і відчувати різні елементи навколишнього світу. Це дозволить більше дізнатися про свій дім та його околиці.

Не обов'язково постійно сидіти поруч із малям, достатньо «бути напoxваті», адже важлива не кількість часу, яку батьки приділяють своєму нащадку, а як вони цей час провели.

Якщо ви не вірите, що дитина спостерігає та вивчає вашу мову, прислухайтеся, як ваш 5-річний малюк грає в «доньки-матері». Оскільки батькам так чи інакше доводиться бути вчителями своєї дитини, то можна інтенсифікувати навчання. Воно стане ефективнішим, якщо в повсякденному спілкуванні ви враховуватимете принципи навчання мовлення. Крім того, таким чином ви зможете завоювати довіру не тільки в питаннях виховання, а й навчання.

Учити – не означає сідати за стіл і поводитись, як на уроці. Треба показувати дитині й робити разом із нею те, чим ви займаєтесь у повсякденному житті: виявляйте готовність слухати, намагайтеся заохочувати навіть найперші слабкі спроби малюка заговорити. Якщо роль слухача для вас обтяжлива, якщо ви втомилися або поспішаєте, не забувайте: терпіння, виявлене в дошкільному віці, суттєво полегшить ваше завдання в майбутньому; приділяйте малюку більше часу. В ранньому дитинстві вплив сім'ї на мовленнєвий і когнітивний розвиток, залучення дитини до життя суспільства – вирішальний. Саме в дошкільний період закладається основа впевненості в собі

та успішного спілкування за межами родини [7].

Для успішного формування навички письма у дитини повинні бути достатньо міцними м'язи руки, добре розвинена дрібна моторика, щоб вона могла добре тримати ручку і олівець. Проте у 40% молодших школярів недостатньо розвинені моторика м'язів рук, зорово-рухова координація, що свідчить про слабку попередню підготовку. Тому важливо використовувати вправи, що сприяють загальному розвитку дитини, звертати увагу не на окремі рухи рук і очей, а на їх координацію. Бо в процесі навчання дитині доведеться одночасно дивитися на предмет (наприклад на дошку) і переписувати чи змальовувати те, що розглядає. Тому такими важливими є узгоджені дії очей та руки. Важливо, щоб пальці чули ту інформацію, що надходить від очей, щоб увага не розсіювалась.

Особливе значення для підготовки руки дитини до письма має малювання. Дитина, яка вміє малювати, значно легше опановує навички письма. Адже під час письма діти виконують ті самі рухи, що і під час малювання.

У віці 6–7 років формуються мозкові механізми, що дозволяють дитині бути успішною у навчанні. Відбувається інтенсивний розвиток усіх пізнавальних процесів, які є першоосною готовності дитини до школи. Медики вважають, що у цей час дитині дуже важко. Саме батьки мають забезпечити своєму малюкові найбільш сприятливі умови для розвитку. Разом зі школою можна досягти бажаних результатів.

Запам'ятайте: учитель – ваш союзник і друг вашої сім'ї.
Знайте:

- у кожної дитини — свій темперамент, потреби, інтереси і симпатії; поважайте її неповторність;
- ставте для себе та для дитини реальні цілі, ведіть і скеровуйте — але не підштовхуйте;
- намагайтеся, щоб дитина не відчувала браку любові та різноманітності вражень, але не мучтеся, якщо не можете виконати всіх її прохань та

бажань: батькам теж необхідно «жити» [6].

Батькам і вчителям варто взаємодіяти для успішного розвитку дитини. У школі дитина у принципі не може отримати стільки уваги, як удома. Отже, батьки не мусять вчити дитину читати, рахувати, писати, їм треба лише розвинути любов до навчання [5].

Хочу навести приклади розвивальних вправ, які допоможуть покращити пам'ять, увагу, мислення, уяву, фантазію, дрібну моторику – процеси, такі необхідні для навчання у школі.

Вправа 1.

Розвиток уявлення про форму предметів

На картках зображені малюнки геометричних фігур.

Скільки трикутників зображено на картках?

Скільки кіл зображено на картках?

Скільки квадратів зображено на картках?

Вправа 2.

Розвиток уваги

Цю гру можна проводити з дитиною на екскурсії, в туристичному поході, навіть у звичайному приміщенні. За 10 хвилин треба оглянути всі предмети і згрупувати їх за такими ознаками: червоні, зелені, круглі, прямокутні, дерев'яні, металеві, кам'яні. Такі, що починаються на літеру К, такі, що починаються на літеру А.

Вправа 3.

Розвиток уваги, спостережливості

У цю гру можна погратися з дитиною вдома. Будь-хто з батьків заздалегідь готує декілька дрібних предметів: олівець, гудзик, гумку, монетки тощо. Попросіть дитину уважно роздивитися все в кімнаті, а потім вийти. Покладіть дрібний предмет на видноті. Дитина, зробивши одне коло по кімнаті, має назвати предмет, що з'явився.

Вправа 4.

Розвиток просторових уявлень

«Геометричне лото» – гра, яка закріплює знання про форму, колір та розмір предметів. Треба приготувати картки із хаотичним зображенням будь-яких геометричних фігур. Запропонуйте дитині об'єднати фігури за формою, розміром і кольором.

Вправа 5.

Розвиток мислительних операцій

«Порівняй предмети». Ця вправа допоможе дитині знаходити однакове та різне в парах предметів. Приклад пар предметів: муха і птах; стіл і стілець; книжка і зошит; вода і молоко; сокира і молоток; місто і село; піаніно і скрипка.

Вправа 6.

Розвиток зорової уяви.

Запропонуйте дитині малюнок із незакінченими зображеннями і попросіть домалювати будь-що, використовуючи ці зображення. Коли дитина закінчить, то нехай розповість про те, що намалювала.

Вправа 7.

Розвиток дрібної моторики пальців рук

Руку покладіть на стіл долонею донизу і по черзі згинайте пальці: середній, вказівний, великий, мізинець, безіменний. Виконувати по черзі кожною рукою. Дайте дитині дві невеликі кульки або два горіхи, і нехай вона покатає їх між долонями (пальці при цьому прямі) в одну та іншу сторону.

Хочу сказати, що заняття з дітьми вдома дають хороший результат, допомагають дітям подолати багато проблем. Якщо ж батькам не вдається досягти позитивного результату їм обов'язково варто ще до вступу дитини до школи звернутися по консультацію до фахівця [1].

Шановні батьки, налаштуйтеся на те, що у вас додасться турбот. Обов'язків, проблем, зміниться все життя родини. Насамперед, наберіться терпіння, адже не все одразу буде легко. У цей час дуже важливо приділяти дитині якомога більше уваги. Обов'язково хваліть навіть за найменші успіхи. Це підвищує самооцінку, бажання вчитися збільшується. І в жодному разі не

сварить за перші невдачі. Натомість, намагайтеся разом із дитиною розібратися у чому причина, допоможіть виправити ситуацію. Не варто і перетворювати навчання на змагання, мовляв, інші це роблять краще за тебе, ти ж не хочеш бути останнім! Змагання корисними є на спортивному майданчику, а процес навчання, хоча б на початку, має супроводжуватися лише позитивними емоціями. Не перетворіть власну дитину на засіб самоствердження, аби лише похвалитися перед сусідами чи колегами, що вона вивчає три мови, займається музикою, спортом і танцями. Не поспішайте, придивіться, чи може впоратися зі шкільними завданнями. Якщо ви прагнете, щоб вироста успішна і впевнена в собі людина, - обов'язково хваліть! Підтримуйте завжди!

Тест

Чи готові ви бути батьками першокласника?

Завдання: закреслити номери тих завдань, на які ви даєте позитивну відповідь.

1. Я вважаю, що моя дитина часто кривдитиме інших дітей.
2. На мою думку, чотири уроки – непосильне навантаження для маленької дитини.
3. Важко бути впевненими в тому, що вчителька зрозуміє мою дитину, знайде до неї підхід.
4. Важко уявити, що першокласник зможе швидко навчитися писати, рахувати, читати.
5. Моя дитина розгублюється, коли до неї звертається незнайома доросла людина.
6. Початкова школа, на мою думку, неспроможна чого-небудь навчити дитину.
7. Я турбуюся, що однокласники дражнитимуть мою дитину.
8. Мій малюк, по-моєму, значно слабший своїх однолітків.
9. Вважаю, що вчителька не має можливості оцінювати успіхи кожної дитини.

Обробка результатів:

4 і менше – ви готові бути батьками першокласника.

5 – 8 – вам бажано краще підготуватись до можливих труднощів.

8 – 10 – подумайте над своїми відповідями ще раз, можливо, вам варто порадитись з психологом.

Поради батькам щодо підготовки дитини до школи

1. Для дитини ви – зразок мовлення, адже діти вчать мови, наслідуючи, слухаючи, спостерігаючи. Ваша дитина обов'язково говоритиме так, як ви.

2. Дитина успішніше засвоює мову в той момент, коли дорослі її слухають, спілкуються з нею, розмовляють. Виявляйте готовність слухати. Якщо роль слухача вас стомлює, якщо ви поспішаєте, не забувайте: терпіння виявлене вами у дошкільний період, суттєво полегшить ваші проблеми у майбутньому.

3. Приділяйте дитині якомога більше часу. Саме в дошкільні роки закладаються основи впевненості в собі та успішного мовного спілкування поза сім'єю. Від ступеня раннього мовного розвитку залежатиме подальший процес росту дитини в школі.

4. Не забувайте, що мова і мовлення краще розвиваються в атмосфері спокою, безпеки та любові.

5. Кожна дитина має свій темперамент, свої потреби, інтереси, симпатії та антипатії. Поважайте її неповторність!

6. Ставте для себе і дитини реальну мету. Ведіть і спрямовуйте її, але не підштовхуйте!

7. Забезпечуйте дитині широкі можливості користування кожним із п'яти відчуттів: вона повинна бачити, слухати, торкати руками, куштувати на смак і відчувати різноманітні елементи навколишнього світу.

8. Допомагайте дитині розвивати дрібну моторику м'язів руки, щоб їй було легше опанувати письмо. Для цього необхідно багато вирізати, малювати, розфарбовувати, будувати, складати невеликі за розміром деталі чи зображення.

9. Забезпечуйте всі можливості та умови для повноцінної гри дитини. Гра – це провідна діяльність дошкільника, це його робота.

10. Допмагайте дитині засвоїти склад числа. Немає необхідності вчити механічно рахувати до 100 і більше. Нехай вона лічить до 10-20, але їй необхідно розуміти і знати, з яких чисел можна скласти 5, а з яких – 7. Це є основою понятійного розуміння основ арифметики, а не механічного запам'ятовування.

11. Запровадьте для дитини вдома єдиний режим і дотримуйтесь його виконання обов'язково.

12. Дитина повинна мати вдома певне доручення і відповідати за його результат.